

Iz življenja in dela Martine Orožen

Ob visokem življenjskem jubileju –
90. rojstni dan, 12. oktobra 2021

MARKO JESENŠEK

*Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Koroška cesta 160,
SI 2000 Maribor, marko@jesensek.si*

————— 1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article —————

V prispevku je predstavljena življenjska pot Martine Orožen, rojene 12. oktobra 1931 v Turju, zaslužne profesorice za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani – otroštvo v Turju, družinska tragedija med drugo svetovno vojno, šolanje na gimnaziji v Celju, študij slavistike v Ljubljani, zaposlitev na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in študijska izpopolnjevanja ter gostujoča predavanja v Varšavi, Krakovu, na Dunaju, v Gradcu in Celovcu.

This paper presents the life of Martina Orožen, born on 12 October 1931 in Turje, honored professor of Historical Grammar and Dialectology of the Slovene Language at the Department of Slavic Languages and Literature, Faculty of Arts, University of Ljubljana – she spent her childhood in Turje, a family tragedy happened during the Second World War, she went to the grammar school in Celje, then she studied Slavic Studies in Ljubljana and got employed at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana, then received further study training and held guest lectures in Warsaw, Krakow, Vienna, Graz and Klagenfurt.

Ključne besede: Martina Orožen, Turje, življenje in delo, slovenski jezik, zgodovinska slovnica

Key words: Martina Orožen, Turje, life and work, Slovene language, historical grammar

Uvod

Martina Orožen je Turjanka, rojena v ponedeljek, 12. oktobra 1931, na god svetega Maksimiljana Celjskega¹ in na dan, ko je leta 847 vzhodnofrankovski

---

¹ Sveti Maksimiljan Celjski se je rodil v Celei/Celje v prvi polovici 3. stoletja po Kr. Papež Sikst II. ga je posvetil v škofa noriške prestolnice Laureacum/Lorch. Potujoči

kralj Ludvik II. (imenovan tudi Ludvik Nemški, vnuk Karla Velikega) svojemu vazalu Pribini podelil marko Spodnjo Panonijo v alodijalno lastnino. Nitranski knez je tako postal frankovski plemič, tj. grof in popoln lastnik zemlje na zahodnem delu Panonske nižine ob porečju Zale. Reka izvira ob današnji slovensko-madžarski meji na Madžarskem v vasi Salo/Szalafő in se izliva v Blatno jezero južno od Blatograda (Blatenskega Kostela)/Keszthelyja, ki ga je v štiridesetih letih 9. stoletja zgradil Pribina. Apostola Slovanov Ciril in Metod sta se ustavila v tej slovanski prestolnici konec leta 866 ali v začetku leta 867 pri spodnjepanonskem knezu Kocelju, Pribinovem sinu in nasledniku, s tem pa se je v tem prostoru začela veličastna zgodba o jeziku, prevajanju *Svetega pisma* in kulturi, ki sta jo sveta brata spodbudila z misijonskim delom in razširitvijo biblijskega trijezičja s staro cerkveno slovanščino – najkasneje v času *Brižinskih spomenikov* se je ta tradicija v panonskem prostoru nadaljevala s slovenstvom. Kocelj je postal po obisku prvih dveh slovanskih blagovestnikov v Panoniji do leta 874 predhodnik slovenske zgodbe, ki se kljub pomanjkanju ohranjenih besedil kaže na jezikovni premici od 9. (jezikovne predloge) do 10./11. stoletja: (1) glagolski *Sinajski evhologij* z izpovednim redom iz Cirilovega starocerkvenoslovanskega obrednika,² (2) najstarejše slovansko kazensko pravno besedilo *Законъ соудьныхъ людѣмъ* (*Zakón Súdnyi Ljudem*),³ (3) najstarejše ohranjeno slovensko besedilo *Brižinski spomeniki*.

Martini Orožen sta bili tako položeni v zibel veličastna slovanska zgodba, ki se je začela s Pribino in se je žalostno zaključila z dvojno Svetopolkovo izdajo ter oslepitvijo Rastislava,⁴ in njeno slovensko nadaljevanje z *Brižinskimi spomeniki*, ki so posredno povezani z misijonarskim življenjem potujočega škofa Maksimiljana Celjskega. Ob rojstvu je bila tako rekoč poklicana, da bo raziskovala staro cerkveno slovanščino in jezikovne ter cerkveno-kulturne razmere, ki so s prihodom svetih bratov Cirila in Metoda na Moravsko in v Spodnjo Panonijo nastale v kasnejšem slovenskem panonskem jezikovnem prostoru. Martina Orožen vse do danes ohranja prepričanost o resničnosti spoznanj, ki

---

škof in zavetnik mesta Celja je posredno povezan tudi z Brižinskimi spomeniki, saj je kot misijonar zgradil cerkev Matere Božje na mestu, kjer pisni viri od 8. stoletja naprej govorijo o Brižinah/Freisingu. Med širjenjem krščanske vere v rodnem Celju/Celei je umrl mučeniške smrti; bil je obglavljen in pokopan ob mestnem obzidju, kasneje pa naj bi njegove relikvije prenesli tudi v passausko stolno cerkev svetega Štefana. Slomšek mu je posvetil drugi letnik Drobtinic leta 1847, tako da je na prvi strani objavil nabožno sliko Celja, nad njim pa škofa Maksimiljana Celjskega v mitri in s pastoralom v levici; spremljata ga dva angela, nad škofovo glavo pa sta prekrizana meč in palmova vejica; pod podobico je zapisano: Sv. Maksimiljan, škof in marternik. Rojak naše dežele prosi za svojo Cele! Za Slomškovo spremno besedo k drugemu letniku Drobtinic je objavljena še desetkitična pesem *Drobtinc posvečenje svetimu Maksimiljanu Celskimu rojaku*, ki jo je napisal Luka Jeran.

² file:///C:/Users/PROFES-1/AppData/Local/Temp/6_18.pdf

³ <https://adoc.pub/zakon-sudnyj-judem-soudni-zakonik-pro-lid-sepsan-kolem-roku-.html>

⁴ <https://pulse.rs/kratak-pregled-istorije-velikomoravske/>

sta jih med našimi predniki začela razširjati Ciril in Metod (godujeta 5. julija) s svojimi učenci, krščanske nauke in norme pa je, še preden se je zavedala cirilmetodijske tradicije, kot najvišjo vrednoto človekovega tuzemskega bivanja spoznavala v družinskem okolju rodnega Turja. Opozarjam pa še na tretje znamenje, ki je dopolnilo njeno miselnost, temelječo na krščanski veri – tistega oktobrskega ponedeljka, ko se je Martina Orožen pred devetdesetimi leti rodila v Turju, so v Riu de Janeiru pripravili slovesno odprtje ene izmed največjih znamenitosti sveta, veličastni trideset metrov visoki kip Kristusa Odrešenika/ Cristo Redentor, ki z razprtimi rokami stoji na hribu Corcovado in ščiti pod njim razprostrto brazilsko velemesto.

Rojstna vas Turje

Turje (Škofija Celje, župnija Dol pri Hrastniku, podružnična cerkev svetega Štefana), do leta 1955 Sveti Štefan, je danes vas z 269 prebivalci, ki živijo v osemdesetih hišah, še dvajset pa je nenaseljenih; leta 1931 je bilo v vasi dvanajst naseljenih hiš. Turje je zelo staro naselje Laške prafare, ki je nastala na dediščini potomcev svete Eme Krške v območju nekdanje Savinjske marke. Meje prafare so se ujemala z mejami laškega gospostva, ki je bilo eno največjih na Slovenskem⁵ in je segalo od Svete planine, Malič pa na štajersko Kozjansko (Kalobje, Šentrupret, Šmiklavž, Jurklošter), Loka na štajerski strani, pa celo še na dolenski strani Radeče, Svibno, Kumljansko, to je predgorje Kuma, vse do Trbovelj. To je bolj hribovito ozemlje z ožjimi dolinami, gorskimi planotami. Turje (z nemško dvojnico Thourme) je v pisnih virih prvič omenjeno v Otokarjev urbarju leta 1267 kot sestavni del tretjega šefonata Laške gosposčine zahodno od Savinje. V njem je zabeleženo, da je bilo v vasi deset kmetij (Koropec 1976: 249), ki so obstajale vse do druge svetovne vojne. Ozemlje je do leta 1272 pripadalo češkemu kralju in štajerskemu vojvodi Otokarju II. Přemyslu (*okrog 1230, † 26. 8. 1278), ki je naročil popis Laške gosposčine med letoma 1260 in 1276, v njem pa so navedeni vsi kraji Laške gosposčine. Turje je bilo takrat eno večjih naselij. Posebnost, ki se je ohranjala skozi stoletja, je, da je vseh deset turskih kmetij potekalo proti severu in jugu, zato je lahko vsak gospodar iz svoje hiše stopil na svojo zemljo:

Pod vasjo so v glavnem njive, še nižje so parcele Ravne, Ložič, Loke, in tam je moj praded v 19. stoletju zoral na njivi rimsko nagrobno ploščo. Vaščani so jo vzdali na sprednjo fasado turske cerkve, tako da imamo sedaj na cerkvi svetega Štefana tudi rimski spomenik. Tudi zato mislim, da gre za staro naselje – pod njim so Rimske Toplice, pa tudi na Dolu in na Trojanah so našli rimske ostanke. V Turju je verjetno že bilo rimsko prebivalstvo, ali so le potovali tam mimo po cesti do Rimskih Toplic. (Orožen 2021)

⁵ file:///C:/Users/PROFES~1/AppData/Local/Temp/1976_2_Casopis_za_zgodovino_in_narodopisje.pdf

Martina Orožen ima Turje v trajnem spominu kot idilično vas, ki je razporejena po slemenu, na enem hribu je cerkev svetega Štefana iz 15. stoletja, štiristo let kasneje pa je na drugi strani hriba zrastle še prva turska šola: »Zanjo si je prizadeval moj stari oče in je bila zgrajena na njegovi njivi!« (Orožen 2021)

Etimologija *Turja*

Martina Orožen pojasnjuje, da nekateri viri ime njene rojstne vasi povezujejo s skoraj že izumrlim evropskim bizonom (lat. *Bison bonasus*, sl. *zober*), ki so ga leta 2015 ponovno naselili v kočevskih gozdovih, a v resnici bi lahko bila etimologija povezana le s sorodno vrsto evropskega divjega goveda (lat. *Bos primigenius taurus*, sl. *tur*), ki je v Evropi izumrlo v 17. stoletju, verjetno leta 1672. To (pra)govedo se je v velikih čredah paslo po evropskih stepah in tajgah, vlažnih močvirnatih gozdovih in rečnih dolinah, v okolici Turja pa bi težko preživel, saj prevladuje gozdnat in skalnat teren s premalo paše in vode za tako velike živali. Snój (2009: 442) sicer razlaga to naselbinsko ime iz *túr* 'izumrlo govedo *Bos primigenius*', ne more pa zanesljivo določiti, ali gre za neposredno izpeljavo iz občnega imena ali za posredno iz lastnega imena *Tur*, v 9. stoletju tudi *Turo*, Kronsteiner pa za leto 1111 navaja tudi osebno ime *Tau*;⁶ Snój opozarja na Miklošičevo nedoločno razmišljanje o nemški možnosti *Tauren* (gorovje *Túre*) za koroška *Turja*. Zdi se, da bi lahko bilo v izhodišču nemškega krajevnega imena *Thourme* nemško poimenovanje za prvobitno govedo *Auerochse* oz. pragovedo *Urochs*, tj. *Tur* ali *Ur* (*Bos primigenius*). Martina Orožen zato pri etimološki razlagi zemljepisnega lastnega imena svoje rojstne vasi razmišlja o nemškem imenu *Tauren*:

V Enciklopediji sem pri geslu *Kelti* našla podatek, da je bilo keltsko pleme *Tavriski* / *Tauriski* naseljeno v šentrupertski ravnini in Celjski kotlini. V *Taur*, *Tauriski* bi po fonetičnih zakonih lahko prišlo do monoftongizacije diftonga *au* v *u* (*Tur*). Obrazilo *-je* je slovanskega izvora, poimenovanje je povezano s staroselci v keltski, rimski dobi, zato verjetno *Tur-je* iz *taurisk*. Meni je ta razlaga bolj verjetna. Naselje je zelo staro, leži na gorskem slemenu pod gozdom in tudi cerkev svetega Štefana je stara; v virih je prvič zapisana leta 1545, in sicer, da je takrat že stala. Ignacij Orožen, ki je raziskoval zgodovino cerkev na tem področju, je pešačil od Svetega Mihaela nad Laškim proti Kuretne. Tam se je ustavil pri stebru iz turških časov z zapisano letnico 1500. Neznani domačin pa mu je pri tem povedal, da so cerkev v Turju zgradili takrat kot steber, tj. leta 1500, da ljudi ni bilo več potrebno pokopavati pri kakšni oddaljeni cerkvi (morda sv. Krištofa) v prafari Laško. (Orožen 2021)

V knjigi *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola* (Janko Orožen 1958), ki jo je napisal Janko Orožen, stric Martine Orožen, so v poglavju *Krajevna imena Laške gosposčine našeta vsa naselbinska imena tega prostora*. Martina

⁶ Prim. tudi geslo *Turják*, in sicer je po naliki »iz *túr* 'izumrlo govedo *Bos primigenius*', kakor je npr. gor. im., kraj. im. *Jelenják* m izpeljano iz *jélen*.« (Snój 2009: 442)

Orožen ugotavlja, da so »v glavnem slovanska«, npr. Brezovo Polje, Selo, Dvor, Mačkovec, Jelševje, Brce < *berdce* – gre za poimenovanje po rastlinah, gozdu, lastnostih prebivalcev –, »zelo malo pa je takih, ki so etimološko težje razložljiva« in mednje prišteva Turje, Marno »in še par takih krajev«.

Cerkve in romanja

Martina Orožen se iz svojega otroštva rada in z veseljem spominja obiskovanj okoliških cerkev. Rodno Turje je bilo primerno izhodišče, iz katerega je kot otrok z mamo, teto ali drugimi sorodniki polna pričakovanj pešačila do romarskih središč laške prafare. V 16. stoletju je bilo v Zasavskem hribovju na levi in desni strani Save zgrajenih več podružničnih cerkev z lastnim pokopališčem. Turska cerkev svetega Štefana je že iz tistih časov, verjetno pa je starejša, iz časa romanike, saj so med njenim obnavljanjem odkrili starejše zidove, tako da Martina Orožen misli, da je bilo na mestu današnje cerkve že tudi kakšno svetišče v predсловanski dobi. Njena domača cerkev je bila dolgo časa priključena župniji svetega Jakoba na Dolu pri Hrastniku prvotno kot vikariat laške prafare (1760 postane fara) – neoromanska cerkev svetega Jurija nad Turjem, v Gorah pa je iz konca 14. stoletja; iz tistega časa je tudi cerkev svete Katarine Aleksandrijske v Kuretnem, v kateri so našli bulo papeža Aleksandra VI. iz leta 1500, ki podeljuje odpustke ob praznikih sv. Katarine, sv. Tomaža, sv. Doroteje, sv. Marka, sv. Aleksija in na obletnico posvetitve te cerkve, tj. na nedeljo pred praznikom sv. Mihaela. Cerkev svetega Jurija v Gorah je bila zgrajena leta 1520 in je na skoraj 800 metrih nadmorske višine značilna gorska podružnica s prelepim razgledom na Savo in okoliške hribe Kumljanskega pogorja. Romarska cerkev svetega Mihaela (Šmihel nad Laškim) je bila zgrajena v baroku, verjetno v začetku 17. stoletja, saj je na vzdani tabli letnica 1648. Martina Orožen se spominja romanja k tej mogočni cerkvi, ki ima dva zvonika in se njeno zvonjenje širi po celi laški župniji. Ohranjene so tudi kapelice križevega pota, k nadangelu Mihaelu pa se je romalo septembra na angelsko in šmihelsko nedeljo, kraj pa je povezan tudi s prikritimi grobišči v Barbarinem rovu Hude jame. Posebno rada se spominja tudi romanja k svetemu Mohorju na Šmohor, kjer stoji najstarejša laška podružnična cerkvica, ki jo viri omenjajo že leta 1421, košate lipe okoli cerkve pa so bile povezane s številnimi legendami. Vse te cerkve so imele tudi pokopališča in tako so združevale ljudi, ki so bivali po okoliških hribih, da so imeli grobove v svojem okolju in se jim ni bilo potrebno s hribov navezovati na oddaljeno in težko dostopno Laško ter dolinsko cerkev svetega Martina. Martina Orožen se te krščanske tradicije zidave cerkva, navezanosti na domačo zemljo in prostor v Zasavskem hribovju spominja in se je z njo srečevala že na romanjih v otroštvu. V to romarsko zgodbo iz otroštva sodijo še cerkev svetega Miklavža nad Laškim iz leta 1546 (fara cerkev postane 1874), podružnična cerkev svetega Kolomana prav tako z vaškim pokopališčem, pa cerkev svetega Rupreta v Šentrupertu na levi strani Savinje:

V Gore k svetemu Juriju smo hodili tričetrt ure. Na vrhu se mi je odprl nepozaben razgled po dolini Save. Izredna lepota, ki je vzbujala občudovanje. Na drugi strani Save se je dvigoval več kot 1.200 metrov visoki Kum, najvišji vrh, ki sem ga videla s točke opazovanja, občudovala sem most čez Savo v Radečah, gledala sem tja proti Šmohorju in s pogledom iskala cerkev svetega Mohorja... To je bil dogodek, ki mi je vsakič prinesel veliko veselja in zadovoljstva, vedno sem rada poromala k svetemu Juriju. Jeseni je naša družina, pravzaprav vsi odrasli vaščani, tradicionalno romala k svetemu Mihaelu na Šmihel nad Laškem. Dva ali trije člani družine. Živo se spomnim tega romanja, stara sem bila kakih sedem let, ko sem pred vojno tja romala s teto. Bilo je zelo daleč. Večkrat sva se ustavili in počivali, med tem pa mi je teta predstavljala okoliške kraje, hribe, cerkve. Pokazala mi je vasico Kuretno s cerkvijo svete Katarine, ki je bila posvečena v nedeljo pred svetim Mihaelom, pa Trnov Hrib in bližnje Govce, imenovane po golem hribu nad vasico, ki so se po 2. svetovni vojni v šestdesetih letih 20. stoletja morale umakniti rudniku Huda jama. V Govcah je bila doma teta Francka, nameravali sva jo obiskati, ko se bova vračali čez Govce domov v Turje. Cel dan sva hodili, bila sem utrujena, a uspešno romanje je bilo zame zmaga nad utrujenostjo, tako kot je cerkev v Šmihelu simbol zmage krščanstva nad poganstvom. Spominjam se množice ljudi in kipa v niši cerkvenega oltarja, mogočne figure svetega Mihaela, ki tehta duše in odloča, ali so si zaslužile nebesa. Kako živo sem si kot sedemletna deklica predstavljala tehtnico svetega Mihaela kot merilo zveličanja, ki odpira pot k Bogu. Zadnja nedelja v avgustu je bila kumlanska/kumska in v naši družini rezervirana za romanje na Kum, kjer je bila velika maša na prostem pred cerkvijo svete Neže. Moj stari oče je bil Jernej, sveti Jernej apostol pa goduje 24. avgusta, zato je vedno kdo iz družine takrat šel na Kum. Otroci se tega romanja nismo smeli udeleževati, so nam odrasli rekli, da to ni za otroke, ker ni mostu čez Savo. Peš je bilo treba v Hrastnik, to je bila poldruga ura hoda, vzpon na Hum pa je trajal prav tako še dobro uro in pol. Kasneje, po vojni, ko je že med drugo svetovno vojno oz. po vojni bil zgrajen most čez Savo, sem v spomin na starega očeta tudi jaz odšla na Kum. V otroštvu sem se udeležila tudi božjepotništva na Sveto planino nad Trbovljami k cerkvi Marijinega imena, kamor so 26. julija, za praznik svete Ane, zavetnice porodnic, romale matere. Romanja so bila za nas otroke izjemni dogodki, polni pričakovanja, ker smo dobili odpustke, ali pa so nam prinesli lectarskega konjička, piškote... Res veliko, tako rekoč največje veselje iz mojega otroštva. (Orožen 2021)

Otroštvo

Martina Orožen svojo rojstno vas Turje ponosno imenuje za naselje, v katerem so njeni predniki ustalili življenje v skupnosti s prenašanjem navad, običajev, znanja in vedenja iz roda v rod. Uveljavljen, utrjen način življenja sta porušila 2. svetovna vojna in obdobje po njej, ki ni bilo več naklonjeno tradiciji, ki jo je doživljala v predšolski dobi in so jo v največji meri določale velike družine z desetimi in več člani – skupaj so živele tri generacije: stari starši, starši in otroci, pogosto še tete in strici, pod streho pa so sprejeli tudi kakega brezdomca. Sorodstvene vezi so bile trdne, sorodstvo tako rekoč sveto in v tem skupnem življenju so imeli enako vlogo in pomen tudi krstni in birmanski botri: »Mi smo v botriji! To se je zelo spoštovalo in upoštevalo.« (Orožen 2021). Bilo je skromno kmečko življenje, na trenutke tudi težko, vendar pa tudi s prijetnimi trenutki ob cerkvenih praznikih in lepimi spomini, ki so Martini Orožen ostali vse do danes:

Iz otroštva se spominjam žeganja na začetku avgusta. Bilo je nekaj imenitnega. Dekleta so pripravile za procesijo kapele na polju, procesija pa se je vila iz cerkve po njivah in travnikih in nazaj v cerkev. Svečano, tudi prešerno vzdušje je ustvarjala godba na pihala iz Hrastnika in otroci smo se te »plehmuzike« najboljši veselili. Mene je vedno prevzelo lepo petje. Moj stric, naš sosed, reklo se je pri Krulcu, je imel gostilno. Po končani procesiji je postavil na travniku klopi in mize in ljudje so celo popoldne prepevali in se veselili; no, tudi pili so in seveda je tudi v moji vasi prišlo kdaj do prepira, včasih pa se je iz njega razvilo celo ravsanje, a nič usodnega. Žeganje v Turju je bil vsako leto eden mojih najlepših dogodkov v otroštvu. (Orožen 2021)

Posebno zanimivi so bili zimski večeri, ki se jih Martina Orožen najbolj spominja po sosedovem Tonetu, ki je prišel v hišo, »v vas« in je pripovedoval zanimive spomine iz vojaškega življenja, beseda pa je pogosto tekla tudi o sejmi v Radečah, Laškem in celo Šentjurju. Možje so tam prodajali »volí«, vole, ali pa so šli na sejem »kar tako«, saj so sejme prepoznavali kot del ustaljenega turskega življenja. Jeseni so prodali vola ali konja in kupili čevlje ter obleke, kar so pač družinski člani potrebovali. Martina Orožen se spominja npr. Martinovega in Petrovega sejma, pri tem pa je zanimivo, da so bile v njenem otroštvu vse povezave usmerjene proti Laškem, tudi v Račij/Radeče in šele po drugi svetovni vojni je središče tega goratega zasavskega kota in življenja postal Hrastnik. Prvotne stike je določala prafara Laško, zato so »moji predniki vse upravne stvari urejali v Laškem; tam so delali tudi pisma in pogodbe za prevzem posestev«. Konec 18. stoletja so ljudi še bolj povezovale jožefinske župnije, vse je bilo usmerjeno proti Šmarjeti in Radečam in tako so se tudi med seboj poročali. Stara mama Martine Orožen je bila iz Lukovice nad Rimskimi Toplicami, mamin oče pa iz Ugeč pri Rimskih.

Vaško življenje, ki ga je doživljala Martina Orožen v svojem otroštvu, je bilo skromno, a enolično, umirjeno in prijetno, predvsem pa ustaljeno. Vse je bilo določeno s tradicionalnimi odnosi, ki so se prenašali iz roda v rod. Življenje na vasi so določala ponavljajoča se poljska opravila in dogodki v znanem vrstnem redu in ob določenem času. Kmečko delo se je lepo odvijalo: najprej so spomladi potrebili (pograbili) travnike, nato so sadili krompir in fižol, pa kosili so, želi ječmen, pšenico, vmes so mlatili, sledila je žetev ovsaa. Martina Orožen se spominja svojega otroštva kot zaključene celote spreminjajočih se let, ki so se do vojne predvidljivo ponavljala: »Vsi smo se ravnali po znanem načinu vedenja in navad. V soboto popoldan, ko so zvonile večernice, smo pometli dvorišče in nehali delati. Vsi smo se pripravljali na nedeljo, ko je ena skupina šla k prvi maši na Dol, druga pa k deseti maši« (Orožen 2021). Martina Orožen je kot otrok rada hodila »gor k sosedom« k stari mami Tereziji, mamini mami, ki je bila s sosednje kmetije, kjer so imeli tudi vaško gostilno:

Starši in teta, z nami je živila tudi očetova sestra, me niso pustili gor, ker so rekli, da gor grdo govorijo. Pri nas doma je bila janzenistična vzgoja. Teta je bila zelo pobožna in razgledana. Brala je mohorjevke, oče pa vse, kar ga je zanimalo in je bilo povezano s krščansko vero. Knjige si je izposojal tudi v knjižnici na Dolu. Pred časom sem doma našla še *Izpovedi (Confessiones)* svetega Avgušтина, ki jih je Anton Sovre prevedel v

slovenščino leto dni po mojem rojstvu. Oče je idilično življenje v Turju soočal z najznamenitejšimi deli iz zakladnice svetovne književnosti, tudi z razmišljanji svetega Avgušтина, ki je povezal antično kulturo s krščanstvom; in tudi jezik je bil izpostavljen, Sovretova kultivirana slovenščina in uvod v slovenski prevod *Izpovedi*, ki ga je napisal Jakob Šolar. To je bilo kulturno življenje, drugi obraz vaškega življenja, ki sem ga poznala iz otroštva. Spominjam se, da mi je mama večkrat pripovedovala, kako ji je moja stara mama branila poroko: *Micka ne h' Ribč, un bojo bral, ti boš pa gárala!* Pri nas doma se je po domače reklo *pr' Rib'č*. Mama je svoje spomine na čas pred poroko z mojih očetom zaključila s potrditvijo: *In res je bilo tako!* Med očetovo in mamino družino je bila velika razlika. Mamini starši so bili poslovno in tehnično uspešni – stric Francelj je znal npr. narediti voz, podkovati konja, klati, vse je popravil; v mamini družini in nasploh po vasi so bili taki mojstri, vse so znali sami, mizarji so bili, tesarji, izdelali so vse, kar so potrebovali na kmetiji. Bili so samooskrbni, le petrolej, olje in sladkor pa kake četrt kile kave so kdaj pa kdaj kupili. (Orožen 2021)

Stara mama Terezija je leta 1939 nenadoma umrla za pljučnico. Na vasi je bila zelo priljubljena krčmarica in gospodinja, Martina Orožen pa se jo spominja kot imenitno pripovedovalko:

Je nosila stare široke kikle s tremi untreami in jaz sem zelo rada od doma k njej ušla, saj mi je vedno kaj pripovedovala. Enkrat sem pritekla gor k njej in sem imela na očesu ječmenček. Bila je v družbi vaških tet in so me gledale: *Kaj pa je to? Ja ti imaš ječmenček. Bomo pa ječmenček požele!* Stara mama je šla na konec dolge veže po srp in ko se je vrnila, mi je dala navodila: *Zdaj pa takole, s srpom ti bom pomahala pred očmi in bom rekla: Ječmen žanjem, ječmen žanjem! Ti pa boš rekla: Baba lažeš, baba lažeš!* Jaz pa tega nisem upala ponoviti, ker sem bila od doma naučena: *Bogvedaj, da bi stari ženski rekla baba!* In sedaj še celo moji stari mami! In tako sem pobegnila od tistega obreda in stara mama mi ni mogla ječmenčka požet. Ona je poznala razne vraže, bila jih je polna, jaz pa sem bila priča, kako mi je hotela ječmenček požet. (Orožen 2021)

Zelo jo je skrbelo, da bo po smrti pozabljena, zato je večkrat ponavljala: »Ko bom jaz umrla, bogve ali bo kdo men' rož'co na grob dal ali za mene zmolil.« Martino Orožen je zato na skrivaj učila zlati očenaš, staro molitev iz zakladnice bogate ustne tradicije in tradicionalnega vraževerja, ki je bilo na vasi še zelo razširjeno:

Pri nas doma pa je bilo to prepovedano. Teta Mica je bila huda, saj je bila malo jansenistično naravnana. Ampak ta zlati očenaš, to je bilo zame nekaj tako neznansko lepega, da sem se ga naučila in ga do danes nisem pozabila. Ja, od stare mame sem si ga zapomnila. To mi je ostalo od nje v spominu: *Molimo, molimo zlat očenaš, ga je Jezus molil, je po nebesih hodil, angelce nabiral, da bi šli po mater božjo v črno zemljo. Šli so po mater božjo v črno zemljo, po široki cest, po ozki pot, našli so jo pr' kosil'. Kaj ste pa vi algelci pršil, saj še nisem svojih bukivc dobrala, molitev domolila. Zadeli so jo, pa so jo nesli po široki cest, po vozki stez, prinesli so jo pred vice. Marija na vrata potrka, vrata so se odprle, vse duše so se okrog nje vsule, samo tri duše so tam zadaj ostale. Marija jih vpraša: Zakaj ve duše nočete z menoj v večno kraljestvo. Prva duša je odgovorila, jaz sem na botriji grešila. Druga duša je odgovorila, jaz sem svojo družo umorila. Tretja duša je odgovorila, jaz sem na božjo milost scagala. Zadeli so jo, pa so jo nesli pred nebeške vrata. Marija na vrata potrka, vrata so se odprle: Kaj mi boš ljubi moj sin dal, ker sem ti tolik duš z vic pripeljala. Kaj ti bom dal? Na zlat tron te*

bom posadil, zlato krono ti bom na glavo dal, zlato japko ti bom v roke dal, da boš kralovala na vekomaj. Amen.

Če danes presodim, to je polknjižno oblikovano besedilo. Ta metafora: *Zadel so jo, pa so jo nesl po široki cesti, po vozki poti, ta nasprotja! Te stare besede: Jaz sem svojo družo umorila; na botrij grešila – to je bil hud greh; in jaz sem na božji milost scagala...* (Orožen 2021)

Na staro mamo, gostilničarko Terezijo, jo spominjajo številni dogodki iz otroštva. Na Bizeljsko je hodila sama »vin točt«, tj. nabavit vino za gostilno: »Dec ne bo šou, se napije!« Vinsko kupčijo je delala vedno v začetku oktobra, pred sveto Terezijo:

Petnajstega oktobra goduje Terezija in stara mama je vino vedno nabavljala v tistem času; dogodek je imenovala furmaje, še pogosteje tudi firšpanje, ker so vino vozili s četverovprego. Najprej so ga pripeljali iz Bizeljskega do Rimskih Toplic, od tam pa so ga Turjanci z vozovi vozili v Turje. Cesta je bila zelo slaba. Za Marnsko kapelo je zelo strm in oster ovinek – kadar je deževalo, se je ilovica spremenila v živo blato in ovinka ni bilo mogoče speljati. S Turja so prišli še z dvema voloma, ki so ju vpregli h konjem, da so vino lahko pripeljali čez tisti klanec. Pol vasi je nato pomagalo spravljati vino v klet, potem pa se je začel najbolj težko pričakovani del furmanja. Stara mama je pripravila tako pojedino, da se je o njej še dolgo časa govorilo. Hrana je prihajala na mize po natančno določenih pravilih: najprej kislina, nato sladka juha, pa svinjska in telečja pečenka..., pa rdeča pesa, nazadnje še potica; tako se je na vasi jedlo le ob koncu furmanja oz. firšpanja za god moje stare mame. Ko so se Turjanci malo podprli in popili, se je začelo pripovedovati in peti in jaz sem s strani vse to opazovala in poslušala. Najbolj so me pritegnile zdravičke, skoraj vsakemu so peli drugo. Mamo sem vprašala, zakaj vsakemu pojejo drugo zdravičko, pa mi je rekla: *Zatu, de se mej spije!* Kakšna pevska kultura, kakšen dogodek je bil to zame. Tako so na vasi peli tudi na antonovo, za god mojega strica Antona. Spominjam se maše, pri kateri so svetemu Antonu darovali krače za zdravje živine, nato pa so pripravili Antonovo godovanje v gostilni pri stari mami. To je bilo petje, toliko zdravičk je bilo, kot otrok sem jih vse znala na pamet, nekatere, ki sem jih slišala le v Turju, sem si zapomnila vse do danes: *Ena kupica zrelga vinčeca gor in dol po mizi je špansirala. Je špansirala, se je ozirala na zdravje našga Toneta. Le popiti ga, le zaužiti ga na zdravje našga Toneta!* Takih je bilo zelo veliko: *Ančka nartamljši, pije ga najrajši, pije ga najrajši iz glažeka.* Ali pa: *Tam v velikem oltarju na ptičica sedi, En glažek zrelga vinca v kljunčeku drži, Bog Oče ga je ustvaru, Bog Sin ga je krstiu, Svet Duh ga je potroštu, al jaz ga bom pa piu.* In so šaljivo pripomnili: *Duša bež, ploha pride.* (Orožen 2021)

Tako je bilo družabno življenje v Turju, ki ga je Martina Orožen spoznavala na godovanjih, kolinah / furežih in podobnih redkih, a nepozabnih dogodkih. Lepo se je pelo tudi na botrinjah, ki na njeni domačiji niso bile v navadi, ponekod na vasi pa so bile gostije ob krstu še obvezne:

Tako je bilo moja otroško življenje izpolnjeno z zanimivimi, pravzaprav čudovitimi dogodki. Dogajale so se mi tudi hude stvari. Enkrat sem padla s kozolca in sem si prebela teme, otroci smo kak žebelj pohodili in se nam je rana zagnojila, porezali smo se na steklu. Zanimivo pa je, da nikogar na vasi ni pičila kača. Otroci smo bili vedno zelo pazljivi in smo ubogali odrasle: *Kje u grmouje na smejš, tam so kače!* (Orožen 2021)

Cikličnost kmečkega življenja je Turjanom omogočala, da so znali napovedovati vreme, dobro pa so poznali tudi domače zdravilstvo, saj je bilo v vasi vedno nekaj dobrih zeliščaric: »To je bila generacija mojih starih staršev, ki je živela umirjeno, a težaško kmečko življenje s skromno prehrano in skromnimi zahtevami.« V domači hiši je srečno odraščala ob očetu Martinu, materi Micki, starem očetu Jerneju, teti Mici, bratih in sestrah. Stari oče je otrokom zvečer na peči prepeval Slomškove pesmi, npr. *Ko v jasnem pasu primiglja nam zvezdica daničica, / se sliši milo že zvonjenje, Mariji v čast in počeščenje. / Čez hrib in plan se oglasi: češčena si, Marija, ti!*

Nisem vedela, kaj je to »ko v jasnem pasu«, to me je tako skrbelo. Spomnim pa se tudi, da nas je učil otroške pesmi, npr. *Prišla je miška iz mišnice, / pojedla je pšeničko iz pšeničnice: miš pšeničko – / pod goro, pod to goro zeleno.* In to je šlo od miške, mačke, lisice, volka, medveda in lovca do smrti. Otroci pa smo to prepevali, vedno hitreje in hitreje, tako kot je pesmica zahtevala. Tako sem se kot otrok učila besednega zaklada s pomočjo otroških in vseh pesmi, ki sem jih slišala doma in na vasi in sem jih poznala na pamet. Mislim, da sem tako osvojila bogat besedni zaklad. Iz cerkve pa se mi je najbolj vtisnila v spomin zgodba o usmiljenem Samarijanu.⁷ (Orožen 2021)

Krščanska vzgoja, ki sta jo na poseben način določala strožji tetin janzenistični duh v domači hiši in bolj sproščeno ter z vraževerjem prepleteno razumevanje vere stare mame v gostilni »gor pri sosеду«, je Martino Orožen oblikovala značajska in duhovno ter prepoznavno usmerja vsa njena dejanja, hotenja, misli in bivanje. Ni čudno, da jo je že kot otroka prevzela zgodba iz Lukovega evangelija in Samarijan, ki se je edini usmilil oropanega, pretepenega in napol mrtvega človeka, mu obvezal rane in ga odpeljal do gostišča. Jezusova prisposodba se namreč v vseh razsežnostih ujema s plemenitim nazorom Martine Orožen o človeku in svetu, z njeno krščansko moralno, ki se je oblikoval v ranem otroštvu v domačem Turju. Ob izstopajočem motivu usmiljenja je Jezus pokazal na duhovnika in levita, ki predstavljata nemoralno družbo sodobnega

⁷ **Usmiljeni Samarijan** Tedaj je vstal neki učitelj postave, in da bi ga preizkušal, mu je rekel: »Učitelj, kaj naj storim, da dosežem večno življenje?« On pa mu je dejal: »Kaj je pisano v postavi? Kako bereš?« Ta je odgovoril: »Ljubi Gospoda, svojega Boga, iz vsega srca, z vso dušo, z vso močjo in z vsem mišljenjem, in svojega bližnjega kakor samega sebe.« »Prav si odgovoril,« mu je rekel, »to delaj in boš živel.« Ta pa je hotel sebe opravičiti in je rekel Jezusu: »In kdo je moj bližnji?« Jezus je odgovoril: »Neki človek je šel iz Jeruzalema v Jeriho in je padel med razbojnike. Ti so ga slekli, pretepli, pustili napol mrtvega in odšli. Primerilo pa se je, da se je vračal po tisti poti domov neki duhovnik; videl ga je in šel po drugi strani mimo. Podobno je tudi levit, ki je prišel na tisti kraj in ga videl, šel po drugi strani mimo. Do njega pa je prišel tudi neki Samarijan, ki je bil na potovanju. Ko ga je zagledal, se mu je zasmilil. Stopil je k njemu, zlil olja in vina na njegove rane in jih obvezal. Posadil ga je na svoje živinče, ga peljal v gostišče in poskrbel zanj. Naslednji dan je vzel dva denarja, ju dal gostilničarju in rekel: 'Poskrbi zanj, in kar boš več porabil, ti bom nazaj grede povrnil.' Kaj se ti zdi, kateri od teh treh je bil bližnji tistemu, ki je padel med razbojnike?« Oni je dejal: »Tisti, ki mu je izkazal usmiljenje.« In Jezus mu je rekel: »Pojdi in ti delaj prav tako!« (Sveto pismo Nove zaveze, Lk 10, 25–37).

dvoličnega sveta, sebičnost in odtujenost, in na Samarijana, v egoistični družbi zaznamovanega za drugorazrednega človeka, ki pa je zvest svoji vzgoji, normam in načelom v življenju sledi poštenim namenom. Jezusove besede *Pojdi in ti delaj prav tako!* so se Martini Orožen vtisnile v spomin v najzgodnejšem otroštvu, jo prevzele in postale njen krščanski moto. Samarijanova zgodba je tudi zgodba njenega življenja. Ljudi, prav tako pa tudi njihovih misli in dejanj, ne smemo presojati po ukalupljenih predstavah.

Šolska leta

Martina Orožen je prvo šolsko znanje dobila leta 1938 v turski osnovni šoli. Pouk je bil kombiniran, v prvem, drugem in tretjem razreda je bilo v skupni učilnici okoli osemdeset otrok iz Turja, Gor, Kupške vasi, Kovka in Svetega Jurija. Verouk je še bil del obveznega osnovnošolskega izobraževanja; enkrat tedensko ga je poučeval župnik Matija Medvešček z Dola, nekaj časa pa tudi župnik Martin Uranjek od Svete Jederti. Pred drugo svetovno vojno je bilo prvo sveto obhajilo še v Turju ali na Dolu. Martina Orožen je bila prvoobhajanka in birmanka leta 1940, še za časa stare Jugoslavije – na Dolu jo je birmal mariborski / lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič. Iz šolske dobe se spominja tudi proslave ob obnovi in za razred povečane turske osnovne šole:

Stara sem bila osem let in morala sem deklamirati Gregorčičevo pesem *Življenje ni praznik*. Nisem si je sama izbrala, zame je bila zelo težka in vsebinsko prezahtevna, zato sem se jo naučila na pamet in jo zelo enolično zdrdrala. Še danes jo znam povedati, in to tekoče hitro kot takrat na proslavi: *Cvetóčega lica, cvetóčih še let / Zdaj prve korake namérjaš mej svet, / Nastlali na stézo so pisan ti cvet. / Po poljskih cveticah te žive cvetice / Spremljájó, kot ženina mláde družíce. / In svátov prijateljskih rádosten trop / Praznuje tvoj prvi v življenje ustóp. / In tebe – pač móti te cvétje na poti / To óbčno veselje se tudi polóti! / Ne čutiš – naj srca ne vara te čút! / Da vhod le v življenje je s cvetjem posút? / Ne slutiš, da cvetje, na stezo nastlano, / Le trnje zakrúva, da zvene ti rano? / Prijatelj, ne bódeš na zlo pač mi vzel / Resnóbne beséde na praznik vesel: / Ni praznik, predragi mi, naše življenje, / Življenje naj bode ti délaven dan! / Od zóra do mraka rosán in potán / Ti lajšaj in slajšaj človeško trpljenje! / ne plaši se znoja, ne straši se boja, / Saj móško dejanje krepčuje možá, / A pókoj mu zdrave móči pokončá, / Dejanje ti ljúbi, a bój se pokoja! / Dolžan ni samó, kar veléva mu stan, / Kar móre, tó móž je storiti dolžán! / Na délo tedaj, ker resnobni so dnovi, / A délo in trud ti nebó blagoslóvi! /*

Bratranec Peter je deklamiral neznano pesem, ki je danes, žal, izgubljena. Nekdo jo je napisal v zahvalo mojemu staremu očetu Jerneju, ki je bil zaslužen, da se je na njegovi njivi zgradila prva osnovna šola v Turju; kasneje pa je moj oče pripomogel, da se je šola obnovila in da je vas še pred drugo svetovno vojno dobila elektriko. (Orožen 2021)

Slovensko šolo je zamenjala nemška, križ in kralja je na steni učilnice zamenjala Hitlerjeva slika, nemški učni jezik je zamenjal slovenskega. V Turje je prišel učitelj Franz Metelko, ki je začel z otroki prepevati nemške pesmi. Vsi so jih morali peti pred in po šolski uri, pred odmorom in ko so odhajali iz šole.

Martina Orožen se je morala ob številnih slovenskih pesmi takrat naučiti tudi prve nemške: »Ku-kuk, ku-kuk, ruft auf den Wald, lassen und singen, tanzen und springen, Frühling, Frühling, wird es nun bald.« Drugi nemški učitelj je otroke poskušal narediti nemško vodljive: »Hodil je po razredu gor in dol in nas dresiral, tako da smo morali za njim ponavljati *Unser Führer heisst Adolf Hitler. Wiederholen!*, čeprav nismo ničesar razumeli!« (Orožen 2021). Pouk je potekal avdiovizualno, tako da je »učitelj pokazal knjigo in zvezek rekoč: *das Buch, das Heft*; in je pokazal dva zvezka in je rekel *die Hefte*; tako nas je učil ednino in množino, pa prve nemške besede«, vendar pa se učenci niso naučili veliko nemščine: »Prej drugega nismo znali kot *Miza – tisch, riba – fisch, kaša – brein, lustig sein* in tako smo se včasih norčevali iz nemščine.« (Orožen 2021)

Hrastniška dolina je veljala za hitlerjansko. Ko so v Hrastniku odprli glažuto, se je v dolini naselilo veliko glažarjev, tj. steklarjev; bili so nemčurji, ki so govorili spakedrano slovenščino. Martina Orožen se spominja, kako so se jim otroci smejali, ker niso znali izgovarjati zvenceh soglasnikov in je zaradi tega njihova ubeseditev dobivala drugoten, komičen pomen: »Naš kospot je mhru na ghriši in so ka položili v hlatni khrop / Naš gospod je umrl na griži in so ga položili v hladni grob.« (Orožen 2021) To so bile otroške šale, malo nagajivosti in smeha, ko so slovenski otroci slišali tako nenavadno govoriti odrasle ljudi. Huje je bilo, ko so se glažutarji spopadli s slovenskimi vrstniki. Slovenski orli in sokoli na eni strani in glažutarji v belih dokolenkah in pumparicah na drugi: »Če se je le dalo, so jim bele dokolenke z blatom popacali!« (Orožen 2021). Zanimivo, rudarji so bili bolj umirjeni ljudje, glažarji pa zelo razboriti in je večkrat prihajalo do prepиров in preteпов.

Martina Orožen je bila v turski slovenski osnovni šoli le štiri leta, do 1943, nato pa je morala hoditi na Dol, ker so se nemški učitelji bali »hostnih« / partizanov in se v hribih nad Hrastnikom niso počutili dovolj varno. Na Dolu pa so bili nemški vojaki, zasedli so polovico šole, v drugi pa je potekal pouk v nemščini, ki se je leta 1944 prekinil, ker so se vojne razmere za Nemce zelo poslabšale. Že spomladi leta 1944 so zavezniška letala bombardirala dolsko osnovno šolo – Martina Orožen se spominja, da »je bilo na svetega Jožefa«, ko so na Dol priletela »partizanska letala z osvobojenega ozemlja«. Partizani so požgali tudi šolo v Šmarjeti in pri Sveti Jederti / Sedraž, da se v njih ne bi naselili Nemci. Pouk na Dolu se je nato nadaljeval v gasilskem domu. Učitelj je bil gospod Ferenčak, ki je bil že prej na šoli na Dolu. Martina Orožen se spominja, da je bil slovenski učitelj, a se je na Dolu govorilo, »da je bil nemčur iz Slovenske Bistrice«. Tudi v gasilskem domu je pouk potekal v glavnem v nemškem jeziku, čeprav je učitelj Ferenčak »kdaj pa kdaj kakšno slovensko besedo znil; kadar je bil jezen, je rekel *Sunce ti žarko!*« Tudi v cerkvi svetega Jakoba na Dolu se praviloma ni smelo govoriti, ne pridigati, ne moliti slovensko:

Župnik Ludvik Prelog iz Jarenine je znal nemško in Nemci so ga imeli za svojega, ker je bila Jarenina bolj nemška. Pred vojno je bil kaplan v Hrastniku, kjer je bila cerkev Kristusa Kralja blagoslovljena leta 1936, ko še ni bila do konca zgrajena. Naš župnik

Medvešek na Dolu je bil že prvi teden zaprt in pregan, za njim pa je župnijo prevzel kaplan Prelog. S kolesom se je vozil po naših krajih, da je vse opravil, pogrebe tudi previdenja, vse, kar je pač sodilo k cerkvenim pravilom. Celó vojno je bil sam za vse. Mislim pa, da je slovenski bogoslužni jezik vzdrževal, kolikor so mu pač razmere dopuščale in dovoljevale. Na Dolu je po eni izmed maš rekél, da ga je spet ena ženska »fertajflala« pri policiji, ker govóri slovensko. Na zagovoru pa se je znašel in je povedal, da mora oznanjati slovensko, ker ljudje ne razumejo nemško, sicer ne bi vedeli, kdaj bo maša. V cerkvi pa je še naprej »tvegal« po slovensko in je na koncu vedno dodal: *Pa tih bodte!* Pevci pa nikoli niso peli nemško. Na Dolu je bil dober cerkveni zbor in župnik je pevce naučil latinskih pesmi, ki so jih peli pri maši. Tako je bilo do leta 1945! (Orožen 2021)

Vojna

Ko je izbruhnila druga svetovna vojna, je bila Martina Orožen stara deset let. Pred nesrečno cvetno nedeljo april 1941 se je zgodilo še nekaj tragičnih dogodkov, ki so z grozo, s katero jih je doživljala, napovedovali vojno slutnjo. Leta 1939 je umrla stara mama Terezija, ki jo je naučila moliti zlat očenaš, leta 1940 še stara mama Marija, s katero je živela pod isto streho, leta 1941 še stari oče Jernej. Vaški pogrebi so ostro zarezali v njeno otroško dušo. Že pred tem je začutila nemoč ob izgubi sočloveka, odhodu sorodnika. Najzgodnejši tak spomin je na sprevod s krsto stare tete Helen, ki so jo k sv. Štefanu nesli mimo njene domačije:

Teta Helena nas je večkrat obiskala. Po delavnični maši pri svetem Štefanu sta se za pečo pogovarjali s staro mamo Marijo. No, ta teta je umrla in mene je bilo groza in strah, ko so krsto nesli mimo hiše. Vsi so govorili *Teta je umrla*. Jaz pa nisem razumela, kaj je to umrla. *Ja, zdaj je ne bo več nazaj*. (Orožen 2021)

Smrti so si v njeni družini nato tik pred vojno kar sledile. Zelo žalostna je bila, ko je umrl stari oče Jernej, čeprav takrat še ni mogla vedeti, kako huda družinska preizkušnja jo čaka, še preden bo dopolnila deset let:

Stari oče je doživel 84 let, bil je res starosta družine. Moj oče je bil med tem že deset let gospodar na kmetiji, a o vsem je še vedno odločal stari oče. V hiši je sedel na častnem mestu pod sliko zadnje večerje. On je molil pred in po jedi, delil je velikonočni žegen, za binkošti je rezal želodec ... Ko je zbolel, ga je župnik prišel prevideti; bilo je na svete tri kralje. Živo se spominjam tega zimskega dne. Stari oče je ležal pri peči, kjer so mu pripravili posebej ležišče. Bila sem zraven, ko ga je župnik obhajal. Nad vzglavjem je bila lepa hišna ura, ki jo je kupil moj oče. Ko je župnik obhajal starega očeta, je ura bila ena. Stari oče je dvignil pogled na bijočo uro, mene pa je prešinilo, saj sem slišala, da so ljudje govorili: *Če ura bije, ko koga previdijo, to pomeni smrt*. Moj stari oče je na god svetega Antona res že ležal na parah in jaz sem neutolažljivo jokala. Vsi so me tolažili: *Saj bo šel v nebesa!* Mene pa to ni pomirilo: *Kaj pomagá, če bo šel v nebesa, ne bo ga več!* Taka praznina je ostala za stari očetom, da ne vem, ali sem jo v tistih otroških letih sploh prebolela. (Orožen 2021)

Na cvetno nedeljo nosijo kristjani butare k žegnu. 6. aprila 1941, ko se je Martina Orožen z domačimi vračala iz cerkve svetega Jakoba na Dolu, so Nemci bombardirali Beograd. Začela se je vojna in nad njeno družino je prišla strašna nesreča. Oče in njegov bratranec Janez – njegov oče je padel na Doberdobo, mati je umrla za tuberkulozo, zato je živel pri družini Martine Orožen –, sta bila vpoklicana v staro kraljevo vojsko; Janko Orožen, Martinin stric iz Celja, je bil vpoklican in doživel nemško bombardiranje Zidanega Mostu, ki so ga Nemci napadli popoldan istega dne kot Beograd. Porušili so železniško postajo in hotel Ivančič, niso pa uničili mostu čez Savo, vendar pa je med bombnim napadom umrlo veliko ljudi: »Takrat so se pri nas tresle vse šipe, vse je šklepetalo. Prestrašena sem se skrila v kamrico in se pokrila z blazino čez glavo, da ne bi slišala pokanja in treskanja.« (Orožen 2021). Njen oče se je kmalu vrnil iz vojske, saj so Zasavje že prej kot v tednu dni okupirali Nemci:

Moj oče ni hotel obesiti Hitlerjeve zastave in tako se je izpostavil že ob prvem srečanju z nemško okupacijsko oblastjo. Drugi vaščani so te zastave imeli, povsod po Turju so visele. Rdeče zastave s kljukastim križem. Povsod. Le pri nas ne. Spomnim se, da je prišla nemška policija in so mene, mojega brata Marijana in sestro Ivico spraševali, če smo v vasi ali v okolici videli kakšne sumljive ljudi. Nič nismo vedeli, a tudi če bi, mislim, da ne bi povedali. (Orožen 2021)

Prvi teden so odpeljali župnika in zapirali predvsem zavedno slovensko inteligenco, tudi več učiteljev z Dola. Martina Orožen si je zapomnila Danila Mahkota, učitelja, ki je njenemu staremu očetu Jerneju podaril sliko za 80. rojstni dan; kasneje jo je našla na podstrešju turske domačije in jo je prinesla v Ljubljano ter obesila na steno nad kuhinjsko mizo, kjer jo še danes spominja na starega očeta in njegovo zlato poroko. Učitelj Mahkota je pobegnil iz zavora, a so ga Italijani ustrelili, tako da je njegov sin Ante Mahkota, rojen leta 1936 na Dolu, kasneje znani slovenski alpinist in fotoreporter ter generalni direktor ČGP Delo, že v predšolski dobi izgubil očeta. Janka Orožna, slovenskega zgodovinarja in šolnika ter Martininega strica, rojenega leta 1891 v Turju, so zaprli maja 1941 pri kapucinih v Celju, kjer je bil zapor za profesorje. Junija so njegovo družino iz Celja, teto Sabino in sestrično Boženko, izselili v Srbijo. Na srečo so skupaj prišli v Užice, nato v Zaječar, končno še v Beograd in so tam vojno preživeli v veliki stiski. Velika tragedija pa je doletela družino Martine Orožen. 29. novembra 1941 se je rodila njena najmlajša sestra Minka, mesec dni kasneje pa so Nemci aretirali očeta in ga odpeljali v zapor. Leta 1941 se je skupina ljudi iz Zasavja že skrivala po okoliških hribih in vaseh, verjetno tudi v Turju. Začenjal se je organizirati odpor. Zasavska četa se je gibala med Svetim Jurijem, Turjem in Brezнем, prvi partizani pa so prenočevali tudi na kozolcu domačije Martine Orožen. Nekdo je to naznanil Nemcem, ki so se kruto maščevali vsem, ki so tem ljudem pomagali. Decembra, teden pred božičem 1941, so odpeljali očeta Martine Orožen in ga zaprli na Borlu, aprila 1942 pa so ga kot talca ustrelili ob zidu mariborskega sodišča (današnja Ulica talcev v Mariboru). Trupla ustreljenih so odpeljali v Gradec, njihova imena pa

so zapisana na spomeniku graškega pokopališča *Grazer Zentralfriedhof* med številnimi žrtvami druge svetovne vojne:

En teden pred božičem so prišli aretirat očeta. Mene so tisti dan poslali na Dol. Morala sem kupiti sladkor, petrolej in laško olje. Domov sem se vrnila okoli enajste ure dopoldan. Sneg je že bil in vsa hiša je bila obkoljena z vojaki, bili so SS-ovci. Vstopim v kuhinjo! Mama zelo prestrašena, teta prestrašena, očeta pa v kuhinji ni bilo z njima. Ukazali so mu iti v »hišo«, glavno skupno sobo. Teta je zaslišala tlesk in je takoj odprla vrata sobe. Najbrž so očeta udarili v obraz. Grozljiva atmosfera je trajala približno deset minut. Očeta so pripeljali iz hiše in rekli, naj se poslovi, ker gre z njimi. Vem, da je oče dvignil košarico, v kateri je ležala naša Minka, in jo položil na vrh lončene peči. Od vseh se je poslovil, poljubil je tudi mamo, otroci smo to prvič videli. Ne spomnim se, ali je dal otrokom roko ali nam je pomahal. Odšel je, on naprej, za njim pa deset nemških vojakov z brzostrelkami. Jokali smo, saj nismo vedeli, kaj bo z očetom. Peljali so ga skozi vas na Dol, nato pa neznano kam, saj več kot mesec dni nismo imeli o očetu nobenih informacij. Šele januarja 1942 smo dobili očetovo sporočilo, kartico v nemškem jeziku (Ankenstein bei Pettau). Bil je na Borlu. Mama ga je šla obiskat, a se takrat z njim ni mogla pogovarjati. Domačini so ji povedali, da morajo jetniki dvakrat na dan pri Dravi napolniti sod z vodo in ga na vozu kot živali odveči na dvorišče zapora, kjer so gestapovci vodo izlili po tleh. Tako so tudi psihično mučili zapornike. Mama se je postavila ob cesto, tam je videla očeta in gredoč mu je lahko zašepetala le nekaj besed. Domov se je vrnila vsa pretresena in nam sporočila, da ji je oče naročil: *Molite, molite, molite!* Mi smo vsi molili in upali, da se bo oče vrnil. (Orožen 2021)

Nemški okupator se je nečloveško maščeval za vsakega ustreljenega nemškega vojaka. Določeno je bilo, koliko talcev bo usmrčenih za navadnega vojaka, koliko za oficirja, štirideset, šestdeset, sto. Imena nedolžno pobitih so bila po abecednem vrstnem redu natisnjena na plakatih, ki so jih Nemci v strah in opomin živim izobešali na javnih mestih: *Die Banditen zu Tode ferurteilt*. Pred 11. aprilom 1942 je bil v bližini Maribora ubit nemški oficir in iz Borla so pripeljali talce, ki so jih ustrelili ob zidu zloglasnih mariborskih zaporov:

Franjo Zore s Slatnega nad Dolom je bil zaprt v skupinski sobi z mojim očetom. Ni bil izbran za talca, kasneje je bil deportiran v koncentracijsko taborišče Dachau, ki ga je preživel. O tem je napisal knjigo *1204 dni teme*, ki je leta 2017 izšla pri Celjski Mohorjevi družbi. V njej sem prebrala, da je videl, kako so mojega očeta peljali na morišče.⁸ Jetniki so gledali iz skupne sobe in so bili priča zadnjim trenutkom življenja nesrečnih talcev, tudi mojega očeta. Vojaki so talcem zavezali oči s črno ruto. Oče je pokončno šel proti zidu, kjer ga je doletela smrt. Najbrž so streljali SS-ovci, vojaki Wehrmachta pa so trupla zlagali v krste in jih vozili v Gradec. Ludvik Karničar mi je povedal, da je njegov obirski rojak bil wehrmachtovec, ki ni bil v policiji in je bil zadolžen, da so

⁸ »Streljali so po štirje v enega talca, in sicer dva v prsi in dva v glavo. Ko je padlo povelje, so se pač po vojaško obrnili, sledilo je povelje za dvig puške, povelje »meri«, ter končno povelje »proži«. Spominjam se, kako se je pri enem izmed takšnih dogodkov nekemu policistu pobesila roka s puško in mož je kar lezel skupaj. Poveljujoči oficir mu je pritisnil zaušnico in dva civilista sta ga odvedla stran. Tako so v tisti četverici tisti dan streljali le trije. Mi smo do takrat vsi vedno mislili, da so to prostovoljci, ki ne poznajo usmiljenja, če je treba ubiti človeka, pa čeprav tako od blizu, vendar nam je ta primer vsem dal mnogo misliti.« (Zore 2017: 42)

trupla talcev vozili v Gradec. Povedal je, da je tekla kri iz krst od Maribora do Gradca. Kadar se peljem po tej poti, se spomnim na očeta. Nimamo njegovega groba, ne pepela, ničesar. V Gradcu so jih zažgali, pepel pa zagrebli v skupinsko jamo, le na spomeniku graškega pokopališča je zapisano očetovo ime. Mama je dobila slovensko poslovilno očetovo pismo, ki ga je napisal uro pred smrtjo. Imam spravljenega, a ga ne morem brati. S svinčnikom je pisal: *Umrl bom danes ob 15. uri, vse lepo pozdravljam in bom v nebesih prosil za vas.* Še druge stvari je zapisal, tudi sosede je pozdravil. Ko je mama dobila pismo, bi v obupu skoraj skočila v vodnjak, če je ne bi zadržala teta: *Saj imaš vendar otroke!* (Orožen 2021)

Ribičeva domačija je tako izgubila gospodarja in na kmetiji sta ostali mama in teta Martine Orožen, očetov bratranec Janez Šterban ter šest malih otrok. Najmlajša Minka očeta sploh ni poznala, Marko se ga tudi ni spominjal, Ivica, Peter in Marjan še najbolj, Martina Orožen je bila takrat desetletna deklica. Pred njo so bile same težke preizkušnje, ki so bile posledično povezane z očetovo usodo in zaznamovanostjo na vasi, ker so zaprli očeta:

Spomnim se mojega prvega božiča brez očeta, vsi smo bili potrti, prepadeni. Šla sem na vas, med družčino, vrstniki so se kepali in sankali, jaz pa sem stala med njimi. Ob meni se je znašel, na srečo sem pozabila, kdo je bil, in je rekel: *Bejž ti, k'maš očeta zaprt'ga!* Tisti hip sem bila izključena iz družbe in tudi kasneje v življenju nisem nikoli iskala nobene družčine. Globoko sem bila prizadeta, da nekdo sramoti mojega očeta in še nas povrhu, čeprav ni nič hudega naredil. Otroci in ljudje na vasi pa so razmišljali drugače: *Če so ga zaprli, je že kaj hudega naredil.* Pred vojno so orožniki odpeljali koga, ki je kaj hudega naredil, ukradel! In potem ta izpostavljenost na vasi in med vojno ravno tako, tudi v šoli. Naša družina je bila ves čas »sumljiva«. (Orožen 2021)

Brat Marjan je med vojno vozil les iz domačega gozda v rudnik, s skromnim zaslužkom pa je gospodarila mama. Trudila se je, da bila zemlja obdelana, saj se je bala, da bi Nemci izselili družino ustreljenega očeta. Tudi to kalvarija se je napovedovala leta 1942:

Avgusta 1942 so tudi nas selili. Zjutraj se je napovedoval deževen dan. Prišla je četa Nemcev: »Pospravite, gremo!« Naložili so nas na avto in peljali do Marnske kapele in brat Peter, ki je kasneje prevzel kmetijo, se je skrnil v štali med konje. Nemški vojak ga je našel in oklofotal. Peljali so nas v Celje. V telovadnici osnovne šole v Celju nas je bilo okoli tristo; ležali smo na tleh na slami, na dvorišču so bila korita z vodo. Dva ali tri dni smo čakali, da nas odpeljejo, mama, teta in šest otrok. Ne vem, po kakem čudežu, a mama je dobila nek papir in so nas pustili domov. Drugim staršem so naslednji dan vzeli otroke. Med njimi je bil tudi moj sošolec Janek iz Gornjega Grada. Letos, ko smo se srečali za 90. letnico, mi je povedal, da je kasneje osnoval društvo za iskanje teh razseljenih otrok. Še lani so v Argentini našli enega od tistih, ki so jih takrat v Celju vzeli staršem in jih nekam oddali. O tem se danes nič ne govori, a takrat so odpeljali neznano kam sedem, osem, deset let stare otroke. Mi smo se takrat hvalabogu vrnili v Turje in smo doma v velikem strahu preživljali vojno. (Orožen 2021)

Bilo je veliko zelo tragičnih dogodkov, umirali so najboljši ljudje, Nemci niso nikomur prizanašali. Leta 1943 so začeli pobirati može in fante tudi partizani; potrebovali so jih za vojsko. Prihajali so ponoči in jih odpeljali, zlasti rudarje,

ki jih niso vpoklicali Nemci, ker so morali kot »wirtschaftsnützlich« za njihove potrebe kopati premog:

Ponoči partizani, podnevi nemška policija. *Koliko smo mi enga strahu preživeli!* Ne-popisno, da smo vse to preživeli! Prišla je svoboda, 9. maj 1945! Približno ob devetih dopoldan se spomnim sporočila, da je vojne konec. Jaz sem le mislila, sem ves čas upala, da se bo s svobodo vrnil tudi oče. Morebiti pa bo le prišel. Tolažila sem se in poskušala verjeti, da ni res, kar se je zgodilo! Leta 1945 se je vrnil iz Beograda stric Janez (Janko Orožen) in nas je obiskal v Turju. Žalosten je bil, ko je slišal za brata, mojega očeta. Takrat je mami obljubil, da me bo lahko poslala v šolo in da bom živela pri njem v Celju. (Orožen 2021)

Nadaljevanje šolanja leta 1945

Martina Orožen je imela po končani vojni v družini največ ugodnosti, saj jo je stric Janko Orožen po osvoboditvi vzel na svoj dom v Celje in ji omogočil nadaljnje šolanje. Leta 1945 se je tako vpisala na celjsko gimnazijo in je ostala pri stricu do konca srednješolskega izobraževanja, ko se je leta 1951 vpisala na ljubljansko slavistiko:

Stric in teta sta me sprejela in lepo skrbela zame. Stric Janez, tako smo klicali doma Janka Orožna, je bil zgodovinar in gimnazijski profesor, njegova žena, teta Sabina, pa je bila knjigovodkinja v tovarni Metka; bila je iz Kmeclove družine, torej prava teta mojega kasnejšega kolega in sodelavca na ljubljanski slavistiki, profesorja Matjaža Kmecla, s katerim sva v svaštu. Stric me je na gimnaziji učil zgodovino, slovenščino in filozofijo, ruščino pa profesor Jan Šedivy, ki je bil tudi moj razrednik od petega razreda. Bil je zelo strog, a dober profesor in pri njem sem se naučila ruščine. Bil je profesor starega kova, ki je preživel tragedijo druge svetovne vojne. Celu uro nas je spraševal, poznati smo morali vse ruske naglase vključno z glagoli, ki so imeli premični naglasni tip. Pri filozofiji sem dobila dober pregled od Aristotela do marksizma, marksizem pa me je v osmem razredu učila Majda Smole. Vsi drugi so bili stari profesorji. Profesor Mlinar nas je učil zgodovino v sedmem in osmem razredu, zemljepis pa dr. Pavle Blaznik, ki je bil takrat tudi ravnatelj gimnazije. Pri njegovih urah je bila stroga disciplina. Spomnim se, da je imel pri sebi vedno mini svinčnik in o njem nam je govoril: *Majhen svinčnik, a ima veliko moč!* (Orožen 2021)

Takoj po vojni na gimnaziji in nasploh v šolstvu še ni bilo čutiti ideoloških pritiskov. Martino Orožen sta v nižji gimnaziji do male mature (1948) učili tudi dve šolski sestri, Simfaroza in Nataša, najprej še celo v habitu, zadnje leto pa v civilu; prva risanje, druga matematiko in biologijo. Bili sta katoliški redovnici šolskih sester svetega Frančiška Kristusa Kralja, prve in doslej edine kongregacije, ki je bila ustanovljena na slovenskih tleh. Margareta Puhar, prva predstojnica Kongregacije šolskih sester v Mariboru, je leta 1864 s šolstvom v slovenskem jeziku nadaljevala Slomškov narodnostni program na verskem, duhovnem in materialnem področju (Jesenšek 2019: 95). Tudi verouk je bil na nižji gimnaziji takoj po vojni še v učnem programu, poučeval pa ga je »gospod Lukman, stric moje sošolke, ki nas je kot duhovnik učil tudi matematiko, ker

po vojni še ni bilo dovolj usposobljenega učnega kadra» (Orožen 2021). Martina Orožen je ideološke vplive začutila šele v višji gimnaziji:

Na vsem lepem ni bilo več našega razrednika profesorja Šedivyja, v šesti gimnaziji ga sredi semestra ni bilo več v razred. Brez da bi se poslovil; verjetno se je moral upokojiti in odšel je v Maribor, kjer sem ga s skupino sošolcev po opravljeni maturi tudi obiskala. Spomnim se ga še z zadnjega razrednega izleta na Sveto goro pri Gorici. Tam je imel pred cerkvijo vzgojni nagovor; želel nas je vzgajati, ne le učiti, in opozarjati na določene stvari. Prihajali pa so že časi, ko je bilo potrebno biti previden. Iz Ljubljane je prišel profesor Klinc in je fanatiziral dijake sedmega razreda, ki jim je bil razrednik. (Orožen 2021).

Na gimnaziji so se začele dogajati čudne stvari. Vedno več je bilo prikrite ideologije in vzdušje na šoli se je zaostriло. Vrhunec vsega tega je bilo popisano šolsko poslopje s parolami proti državni oblasti. Martina Orožen misli, da je bila to prva javna provokacija proti ravnatelju Pavletu Blazniku, ker je kot profesor Šedivy hodil k maši v cerkev svetega Daniela. Takoj je sklical masovni sestanek vseh gimnazijcev, na katerem se je zgražal: »Zlikovci so onečedili naše gimnazijsko poslopje!« Kmalu ga je na ravnateljskem mestu zamenjal Tine Orel, znan alpinist, ki je rad vodil gimnazijce v Savinjske planine, na gimnaziji pa je učil slovenščino. Na naslednjem sestanku smo se morali zbrati vsi gimnazijci v šolski telovadnici in tam so napadli Vilija Šolinca, kasnejšega župnika na Bizeljskem (umrl je 29. januarja 2019), ker naj bi bil sovražnik ljudske oblasti in zato ideološko nevaren: »Večina med nami ni vedela, za kaj gre, a so Šolinca, ki je bil dve leti starejši od mene, kljub temu izključili iz gimnazije.« (Orožen 2021). Podobna usoda je doletela tudi sošolca Martine Orožen, Friderika Kolška, kasnejšega prelata in celjskega opata, Vili Pangerl, kasnejši mariborski stolni kanonik, pa je maturiral na celjski gimnaziji: »Ni sem vedela, da Kolšek ministriira in da bo šel za »gospoda«. Pangerl, zanj se je govorilo, da bo šel študirat slavistiko, pa je imel mir; spominjam se, da so Kolška v 7. gimnaziji poklicali iz razreda in ni se več vrnil. Izključili so ga z gimnazije, ker se ni želel odpovedati bogoslovnemu študiju. Maturiral je na Hrvaškem.« (Orožen 2021)

Martina Orožen se v gimnazijskih časih izven šole ni veliko družila. Še vedno je čutila zaznamovanost s Turja, ko ji je umrl oče, prav tako pa ni hotela razočarati strica, ki ji je omogočal bivanje in šolanje v Celju. Veliko se je učila, prijateljevala pa je le z nekaj dekleti, »bile smo majhna skupina, Mojca Mrnuh iz Zagorja, ki je lani umrla, Milica Kroflič iz Celja, in Lili Lukman z Vranskega«, s katerimi je delila hudo medvojno izkušnjo – vse so takrat ostale brez očeta. V Celju je s sestrično Boženo hodila v cerkev, a zato v gimnaziji ni imela težav, življenje izven šolskih klopi pa je ni preveč zanimalo, tako da vseh podrobnosti in zakulisij, ki so se dogajali na gimnaziji, sploh ni poznala. Strica Janka Orožna so upokojili leta 1954, ko je že bila v Ljubljani:

Čutila sem veliko dolžnost do strica in tete, moram se učiti, v šoli ne smem imeti težav. Matematika mi ni šla, a sem se izvlekla. Ob sobotah sem prihajala domov v Turje

pomagat mami. Matjaža Kmecla, s katerim sva bila v svaštvu, pa nisem poznala, čeprav sva skupaj pela pri pevskem zboru. Bil je tri leta mlajši, vozači iz Velenja so imeli svoj vlak, morali so vsak dan domov, k teti Sabini pa ni prihajal, ni bilo možnosti. Kajetan Gantar je bil pred menoj, eno leto starejši, a se v Celju nisva srečevala. Njegov oče je bil do aprila 1941 profesor na celjski gimnaziji. Gimnazijcev, razen sošolcev iz razreda, tako rekoč nisem poznala. (Orožen 2021)

Študij slavistike v Ljubljani

Leta 1951 se je vpisala na ljubljansko slavistiko in začela študirat slovenski jezik ter primerjalno slovansko jezikoslovje. Živela je v nekdanji rezidenci Stiškega samostana na Poljanski cesti 6 v Ljubljani, tj. v nekdanjem Alojzijevišču, ki ga je leta 1846 ustanovil ljubljanski škof Anton Alojzij Wolf. Leta 1945 ga je zasedla jugoslovanska vojska, preimenovan je bil najprej v Dom aktivistov, nato pa v Dom Ivana Mojzerja. V Alojzijevišču so stanovali študenti Teološke fakultete, ki je imela sedež v sosednji zgradbi na Poljanski cesti 4, zato je dom imel v pritličju kapelico, ki pa so jo po vojni spremenili v spalnico. Danes je Alojzijevišče ponovno del Teološke fakultete. Martina Orožen je tu ponovno srečala izključenega sošolca iz celjske gimnazije Friderika Kolška, ki je bil vpisan na Teološko fakulteto. Živahno študentsko življenje je ni zanimalo, družila pa se je le z Berto Golob, Ivanko Kozlevčar, Meto Tomšič, Jožo Sever, ki jih je poznala iz cerkve, iz letnika pa še z Marjanom Brecljem iz Ajdovščine, s katerima se je zblížala na lektoratu poljskega jezika. Zelo jo je zanimala češčina, a v začetku petdesetih let se je na ljubljanski slavistiki še ni dalo študirati. Poglobljala se je v glagolico, ki jo je učil knjižničar Vinko Bizjak – že v prvem semestru jo je znala brati in pisati, učila pa se je po Tomšičevem učbeniku *Starocerkvenoslovanska slovnica in čitanka* iz leta 1943. Takrat se je navdušila za staro cerkveno slovanščino, ki jo je predaval Rajko Nahtigal, pogosto pa je ta predavanja in seminarje izvajal njegov asistent Mitja Sovre, kasneje pa Franc Jakopin. Knjižni jezik je poslušala pri Antonu Bajcu. Zanimalo jo je vse, kar je bilo povezano z diahronijo in sinhronijo slovenskega jezika, zelo tudi drugi slovanski jeziki, predavanja iz literarne zgodovine pa je niso pritegnila. Spremljala je predavanja Antona Slodnjaka, kolegi iz letnika so veliko poslušali Ocvirka, a »k Danteju nisem hodila, literarna teorija pa mi je bila bolj španska vas.« (Orožen 2021). Tudi predavanja o Gradnikovi poeziji in o Stanku Majcnu pri Marji Boršnik je spremljala le, kolikor je bilo treba, zato pa se je v drugem letniku vpisala še na študij primerjalnega slovanskega jezikoslovja:

Slodnjak je bil hud, je rekel, da na fakulteti ni profesorjev za ta študij. Bil je France Tomšič za staro cerkveno slovanščino, Karel Oštir pa je bil med mojim študijem predstojnik Oddelka za primerjalno jezikoslovje, nato pa še dve leti dekan Filozofske fakultete. Pri njem sem poslušala predavanja tri ure na teden. Trije smo ga poslušali, včasih pa sem bila pri uri sama in sem mislila, da me bo odslovil, pa me ni! Rekel je: *Tres faciunt collegium. Profesor, učenec, pa gospod Bog, ki je povsod pričujoč.* To je

rekel v petdesetih letih 20. stoletja, ko si na fakulteti niso več upali Boga omenjati. (Orožen 2021)

Martina Orožen je leta 1952 začela zavzeto in sistematično študirati slovanske jezike. Vpisala je lektorat češčine pri Francetu Bezlaju, poljščine pri Rozki Štefan, slovaščine pri Viktorju Smoletu, zadovoljivo znanje ruščine pa je imela že iz celjske gimnazije, na fakulteti pa je bil njen lektor za ruščino zgodovinar Nikolaj Fedorovič Preobraženski. Po vojni je napisal obsežen učbenik *Prvi korak = Perv'ij šag*, po katerem so se učili ruskega jezika: »V predavalnico je prišel vedno s svežim šopkom v gumbnici.« (Orožen 2021). Poglobljeno je študirala Nahtigalove *Slovanske jezike*, ki so leta 1952 izšli v drugi, popravljeni in razširjeni izdaji, brala je Miklošiča, Vondráka in jezikoslovno literaturo, ki je bila takrat dosegljiva v ljubljanskih knjižnicah. France Bezlaj jo je usmerjal v jezikoslovje, veliko ji je povedal o čeških lingvistih in jo spodbujal k branju njihovih razprav in slovníc. Priporočal ji je tudi knjigo češkega arheologa, antropologa in etnografa ter profesorja na praški Karlovi univerzi L'ubora Niedere, *Slovanské starožitnosti*, ki je Martini Orožen odkrila arheološki svet Slovanov, njihov nastanek in razvoj ter jo seznanila z najpomembnejšo literaturo iz slovanske zgodovine.

B-diplomski izpit iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja je opravljala v študijskem letu 1954/55. V komisiji so bili Oštir, Bajec in Tomšič:

Oštir je bil zmeraj nepredvidljiv. Na predavanjih nikoli nisi vedel, kaj bo naredil. Bil je izredno izviren, znal je v možgane vrtat in je vse na glavo postavljaj. Sprva mi je bilo na njegovih predavanjih težko, na vajah iz etimologije nekaj časa nisem ničesar razumela. Nekoč pa je na vajah nenadoma rekel: *No, zdaj pa se Vam je odprlo!* Na tablo je napisal sanskrtsko obliko, litavsko, grško, latinsko, rusko in praslovansko ter tako razložil glasoslovni razvoj med temi jeziki. Takrat šele sem razumela njegova predavanja in sem ga nato ves čas zelo rada poslušala. B-diplomskega izpita sem se kljub temu bala in ko sem prestrašena vstopila v njegov kabinet, me je Oštir glasno pozdravil: *Spet bomo eno devico martral. Preden pa se to martranje začne, pa zmolte en očenaš. Jaz sedem, gledam, pogledam vse tri, ki so se pa malo muzali: A ne znate?* Sem rekla, da znam: *Ja no, pol' pa mol'te.* Zmedena sem vprašala, ali na tiho ali na glas in je rekel, da na glas. Roke sem sklenila pod mizo in začela molit očenaš. Ko sem prišla do *Daj nam danes naš vsakdanji kruh*, me je Oštir ustavil: *Zdaj pa bomo to prevedli v litavščino. Vi tega seveda ne znate.* Vprašal me je, kaj pomeni *akios / oče* – besedo sem poznala in tudi ostale, po katerih me je spraševal. Očenaš sem morala prevesti v staro cerkveno slovanščino, sledila so vprašanja in na koncu je rekel: *Zakaj pa ne vemo, da je bilo tako.* Bila sem že vidno sproščena, zato sem mu odgovorila z besedami z njegovih predavanj: *Ker priče, ki so takrat živele, so že zdavnaj pomrle.* In je rekel: *Dobro je!* in je odšel iz kabineta. Bajec in Tomšič sta me nato natančno izprašala iz slovanskih jezikov, tudi iz Nahtigala in sem bila ocenjena prav dobro 9. Tisti izpit sem po zaslugi očenaša srečno opravila! (Orožen 2021)

Po B-diplomskem izpitu je postala demonstratorica in je sodelovala pri knjižnični izposoji; za opravljeno delo je dobivala mesečni honorar 3.000 dinarjev, jezikoslovni študij pa je nadaljevala še z večjim veseljem, saj je prvič v življenju

imela svoj lastni denar. Historično slovnico je poslušala pri Rudolfu Kolariču, ki je vodil tudi terenske dialektološke vaje po Notranjskem in v Brkinih, krajih v bivši »coni B«, ki je bila priključena k Jugoslaviji (1954). Tine Logar, ki se je takrat vrnil z Golega otoka, je bil zaposlen kot dialektolog na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU. Ob prevzemu Katedre za historično slovnico, takrat še v Inštitutu za slovansko filologijo, je s temi terenskimi zapisovanji nadaljeval. Pri teh predmetih je Martina Orožen začela izstopati iz povprečja, značilnega za večino študentov slavistike, in se poglobljeno zanimati za diahronijo slovenskega jezika in dialektologijo – to je počela bolj izrazito in popolno od svojih vrstnikov, njena odločitev, kaj bo počela v življenju, se je dokončno izoblikovala na Kolaričevih in kasnejših Logarjevih predavanjih, seminarjih in vajah. Tik pred in takoj po diplomi se je leta 1957 in 1958 udeležila študentskih dialektoloških zapisovanj, ki ju je organiziral Rudolf Kolarič. Na Notranjskem, ki je bila do leta 1954 še del razmejitvene cone B med Italijo in Slovenijo, zato dialektologi niso mogli na teren, so po Ramovševi vprašalnici in kasneje še po vprašalnici SLA zapisovali govore občine Ilirska Bistrica od Zarečja in Tomnja pa vse do Jelšan. Rigler je npr. takrat zapisoval Jelšane, Gornji in Dolnji Zemon in je bil prepričan, da se slovenski govori širijo še naprej na hrvaško stran. Terenske vaje so navdušile Martino Orožen. Srečala je veliko informatorjev, med njimi take, ki so imeli samo italijanske šole in so knjižno slovenščino težko razumeli. Med njimi je bila najbolj izvirna in zgovorna Marija Brožič, ki je Martini Orožen ure in ure pripovedovala štorije v narečju. Zapisala jih je, kolikor jih je mogla, saj takrat še niso imeli magnetofonov – najbolj izvirne pa si je zapomnila vse do danes, kot npr. o Marijinem sinu Tončku:

*Tuonče, jest sem tjebi rjekla, duobi si nanči nejk ano krelüt ane babe, ma pozimi kedi je hladnu jes ne muorem tjebe nanka vuoprat nanka vuošet. Drugi dan je pa rekla »ano babjo krelüt«. V tej pripovedi sem našla veliko gradiva za določanje razmerja tudi med posesivnim genitivom in svojilnim pridevnikom v dejanskem govoru. Res je bilo to živo kramljanje, še polno vraževerja. Tako je pripovedovala tudi o svoji znanki, ki ni mogla imeti otrok: *Ma je pršu an desjetnič, jo je vel ozdravu.* (Orožen 2021)*

Po skoraj petinšestdesetih letih se še vedno živo spominja njenih in številnih drugih zgodb, ki jih obuja z velikim veseljem in spomini na petdeseta leta. Ena takih je iz vasi Harije na jugovzhodu Brkinov, ki ji jo je povedal »en možakar«:

Če sriečeš na stazi Harijco pej kačo, kačo pest, Harijco ubij. To mi je ostalo v spominu, kako so bile tam hude ženske. Ponekod pa so se nas ljudje bali. Pred časom so hodile mednarodne komisije in so preverjali, ali so domačini Slovenci ali Italijani. Bili so zelo prestrašeni. Rigler je eno šiviljo spraševal v teh krajih. Je prišel in povedal, kaj bi rad, spraševal, kako se to in to govori, pa mu je rekla: *Ma oštja malora, učasih so zapisaval, kej hovorimo, ma zej že, koku?* Ona se je pravzaprav ustrašila Riglerjevega obiska. (Orožen 2021)

Z Logarjem je hodila na terenske vaje zapisovat govore med počitnicami. Med Vremščico in Brkini je zapisovala govore Vremške doline vse do Divače,

naslednje leto še govore v sežanski župniji in Sežani, ki je v najstarejših ohranjenih dokumentih iz 14. stoletja zapisana kot Sesane, Sexana ali Xexana. Ko je prišla v hišo k neki starejši ženski, se je predstavila in povedala, zakaj je prišla in kaj bi rada, da ji pove. Naletela pa je na velik strah in nezaupanje: »*Ma pohljedte hospodična, jest se z nobjenim ne držim ha jemam tejha, pa ha jemam tud unha.* In mi je pokazala križ in Titovo sliko. Tako so bili ljudje takrat prestrašeni.« (Orožen 2021) Na Notranjskem, pri Ilirski Bistrici, se za etimološki *u* govori *ü*, a to so nam prikivali. Martina Orožen je vedela, da je za njihov govor značilno posnemanje »lepšega govora«, substituiranje/nadomeščanje. Informatorje je spodbujala, da bi govorili, po domače, pa so se branili in končno je le slišala tisti *ü*: »*Ma mi taku hrdu hovorimo, mi smo taki brüsi!*« Postali so bolj sproščeni in nekdo jo je vprašal: *Hospodična kulku cejta pei vi že huodiste u šulo?* Odgovorila mu je, da že kolikor dolgo se spomni, on pa se je začudil: *Ma se ste taku tarda rodila?*

To je bilo nekaj neverjetnega, kako sem rada imela te raziskave. Ti ljudje so tako celostno pojmovali pomen besede, mi jezikoslovci smo rekli, to je designat, to je pa beseda in oblika. Ne, on razume besedo kot stvar, čisto konkretno. Ne zna besede odtrgati od predmeta poimenovanja ali vsebine. To je to. Kruh je kruh, kot ga zagrabiš in jabolko je jabolko. Zanj to ni designat ali oznaka designata. (Orožen 2021)

Leta 1957 je diplomirala z jezikoslovno diplomsko nalogo o glasoslovnem in oblikoslovnem sistemu turskega govora pri Rudolfu Kolariču, pri Antonu Slodnjaku pa z diplomsko nalogo iz literarne zgodovine *Ferdo Kočevar – Žavčanin, publicist.*

Od asistentke za staro cerkveno slovanščino do redne profesorice za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika

Martina Orožen je bila leta 1957 izvoljena za asistentko za staro cerkveno slovanščino na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. A poklicno delovanje na tem področju ji ni bilo usojeno, saj je na Oddelku kmalu prišlo do reorganizacije študija in omejitve ur stare cerkvene slovanščine. Logar je prevzel Ramovševo katedro za historično slovnico in dialektologijo, Bezljaj Nahtigalovo katedro za primerjalno jezikoslovje, Kolarič pa je odšel v Novi Sad – na diplomu pa je Martino Orožen še spraševal:

Po diplomu sem bila predvidena za asistentko za staro cerkveno slovanščino, ker me je to najbolj zanimalo, a ker nisem znala grščine, me niso potrdili. Slodnjaku sem morala obljubiti, da se bom naučila grščine in latinščine, tako da sem bila pogojno habilitirana. Izpit iz latinščine sem opravila v letu dni, nato pa je prišlo do reorganizacije in katedro za staro cerkveno slovanščino so ukinili. Tomšiču so pustili le dve uri, mene pa so prestavili na Logarjevo katedro. Tomšič je bil nato zaposlen na Akademiji, pri slovarju knjižnega jezika, tudi Bajec se je upokojil, katedro za knjižni jezik pa sta prevzela Breda Pogorelec in Jože Toporišič. (Orožen 2021)

Na katedri za zgodovinsko slovnico je Martina Orožen morala poiskati, izbrati temo za doktorsko disertacijo. Pregledovala je zgodovinske vire listala je Simoničevo *Slovensko bibliografijo* in slovenske knjige od Trubarja naprej. Odločitev ni bila lahka. Tistega leta je prišla na študijsko bivanje v Ljubljano Hanna Orzechowska, šest let starejša jezikoslovka iz Poljske, ki je Martino Orožen opozorila na futur kot zanimivo časovno kategorijo, ki je v slovenščini drugačna od ostalih slovanskih jezikov. Leta 1960 je bila izvoljen za asistentko za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika, prijavila je doktorsko temo o razvoju futura v slovenskem knjižnem jeziku od 16. do 19. stoletja in s štipendijo, ki jo je dobila na fakulteti, odšla v študijskem letu 1961/62 za eno leto na Univerzo v Varšavo (Orel 2002: 10). Na varšavski slavistiki se je takoj vključila v leksikografsko-dialektološko skupino Witolda Doroszewskega, ki je pripravljala slovar poljskega jezika, in dialektološko Kašubsko delavnico Zdzisława Stiebera (Tokarz 2002: 24). Pred tem je bila že leta 1959 na enomesečni ekskurziji po Poljski. Obiskali so univerzitetna središča Krakov, Lublin, Varšava, Wrocław in Poznanj. V Varšavi se je takrat prvič srečala z Doroszewskim, ki jo je določil, da je v najvišjem nadstropju Pałace Kultury i Nauki, tedaj ene največjih stolpnic v Evropi, pripravila predavanje o poljskem jezikoslovcu in slavistu Baudouinu de Courtenayu, ki je zapisoval slovenske rezijanske govore. To je bilo prvo predavanje Martine Orožen v poljskem jeziku.

Preden je kot štipendistka odšla v Varšavo, se je v Ljubljani srečala z Wando Pomianowsko, ki je bila plemiškega rodu, in dobila pomembne informacije o dialektologih, ki so zasnovali OLA – Witold Doroszewski iz Varšave, Ruben Ivanovič Avanjsov iz Moskve, Milivoj Pavlovič iz Sarajeva, Pavle Ivić iz Beograda, Slavek Utěšeny iz Prage. V Varšavi je bila Pomianowska njena spodbudna mentorica, saj je bila pri Doroszewskem zastopca profesora/namestnica profesorja. V Varšavi je redno obiskovala predavanja Doroszewskega. V njegovi delavnici se je zbiralo okoli deset asistentov, ki so pripravljali predavanja iz poljske dialektologije in besedotvorja, predavanja pa so se nadaljevala z živahno diskusijo, ki jo je vedno kratko povzel in zaključil Doroszewski. Bil je nesporna avtoriteta in Martina Orožen se je od njega veliko naučila. Knjižni jezik je poslušala pri profesorici Koneczni, primerjalno slovansko jezikoslovje pa je predaval Zdzisław Stieber. V njegovi delavnici je pripravila predavanje o Brižinskih spomenikih, tako da je soočila Ramovševo slovensko in Isačenkovo slovaško izdajo. Stieber je v diskusiji po njenem predavanju potrdil slovenskost Brižinskih spomenikov. Poslušala je tudi predavanja gostujočih profesorjev na varšavski univerzi, npr. velikega strokovnjaka za starorusčino Dimitrija Sergejeviča Lihačova iz Moskve in znamenitega ruskega jezikoslovca in pripadnika ruskega formalizma Viktorja Vladimiroviča Vinogradova, ki je imel dobre stike z Doroszewskim, tudi Isačenka. Doroszewski je bil nasprotnik strukturalizma, med drugim pa ga je zanimala predvsem kultura poljskega jezika in je svoje učence vzgajal v zelo kultivirani poljščini:

Ko sem se kasneje velikokrat pogovarjala s Poljaki, so me spraševali: *S kąd Pani zna polski? Gdzie się Pani uczyła? Pani mówi bardzo prawidłowa polszczyznę. A to szkoła Doroszewskiego!* Imel je povsem svoj pogled na raziskovanje dialektologije. Raziskoval je poljska narečja, sestavil je vprašalnico, ne le fonološko ali glasoslovno, ampak vsa leksična področja. Njegova asistentka Barbara Falińska je raziskovala samo *lan* (*Linum usitatissimum*): besedo *lan*, vse fonetične variante in besedotvorne izpeljanke, zelo na široko, pomen, prenos pomena, frazeologija in vse, kar je v zvezi z lanom in tkalstvom. Raziskavo je razširila na slovanske jezike. V tej smeri so šle dialektološke raziskave pri Doroszewskem. V Krakovu so govorili: *To ni jezikoslovje, to je etnografija*. Stiebrova šola je bila osredinjena na fonologijo in strukturalne opise, Doroszewski pa ni priznaval praškega strukturalizma, vendar pa nikoli nista med seboj javno polemizirala in si nasprotovala. To je bila toleranca, vsak je imel svoje poglede. Pripovedovali so mi, da je na kongresu v Pragi, na slavnostni seji, ko so Doroszewskega razglasili za častnega člana Karlove univerze, dejal: *Zmeraj sem bil nasprotnik praške šole!* (Orožen 2021)

Doroszewski je učence usmerjal po svojem znanstvenem prepričanju in spoznanju. Veliko je bil na terenu, zbral je ogromno zapisov, sestavljal je svoje vprašalnice in vzgojil je dobre dialektologe. Wanda Pomianowska je bila zelo dejavna pri slovanskem lingvističnem atlasu. Bila je med dialektologi, ki so izdelovali prvo vprašalnico za OLA:

Ko sem se leta 1962 vrnila s Poljske, je Logar že bil vključen v raziskovanje za OLA. Tudi jaz sem zapisala tri točke: Šmarje pri Jelšah, Komen na Krasu in Pomjan v Istri. Na Poljskem sem se zelo veliko naučila, predvsem pa sem si razširila obzorje z novimi lingvističnimi spoznanji. Za disertacijo pa, žal, nisem veliko pridobila. Doroszewski ni bil primeren mentor za mojo temo, mi je pa druženje z njim in njegovo šolo odkrilo splošno jezikoslovno obzorje, način razmišljanja, spoznavanja. Vprašala sem ga, kako naj prepoznavam jezikovne probleme in mi je odgovoril: *Neprestana konfrontacija z jezikovnim materialom!* Osredinjal se je na jezik 19. in 20. stoletja, historični vidik ga ni toliko zanimal, veliko bolj seveda dialektologija. Predavanj iz zgodovinske slovnice v Varšavi takrat ni bilo. (Orožen 2021)

Doktorat

Že na Poljskem se je srečala s Heleno Křížkovo, ki je leta 1960 v Pragi izdala monografijo o futuru *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Dobila je še monografiji Ksenije Milošević *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku* in Bolgarke Dore Ivanove Mircheve *Razvoř na būdeshte vreme (futurum) v būlgarskiia ezik ot X do XVIII vek*, to pa ji je omogočilo dober razgled po strokovni literaturi. Začela je zbirati gradivo od Trubarja naprej. Leta 1965 je oddala doktorsko disertacijo *Zgodovinski razvoj futuralnih in modalnih gramatičnih oblik v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja*, zagovor pa je imela leta 1966. Vprašanje futura v knjižni slovenščini je predstavila sistemsko in komisija (Anton Bajec, Tine Logar, France Bezlaj) je bila z njenim zagovorom in opravljenim delom

zelo zadovoljna. Disertacija je bila lepo sprejeta, vendar pa je Martina Orožen danes do svojega dela (preveč) kritična:

Sedaj vidim, da nisem naredila najboljšega izbora glede inventarja. Nihče mi ni nič svetoval. V Ljubljani sem sama odkrivala in sama delala. Danes bi jezikovni inventar za disertacijo drugače zasnovala, takrat pa sem šla od Trubarja do 19. stoletja in sem zaključila z Jurčičem in Stritarjem. Skušala sem zajeti besedila iz celotnega slovenskega področja, koroške in prekmurske tekste, le beneškega prostora nisem pokrila z gradivom, ampak s pomočjo literature. Gradivo sem zbirala dve leti. Ogromno listkov sem napisala, preden sem začela pisati disertacijo. Najprej sem pripravila zgodovinski uvod o raziskavah futura v slovenščini in slovanskih jezikov, nato pa sem analizirala gradivo od 16. do 19. stoletja. Zaključke sem delala po stoletjih. (Orožen 2021)

Po doktoratu je bila naprej asistentka za dialektologijo pri Logarju, ki je predaval tudi historični del po Ramovševem *Vokalizmu* in *Konzonantizmu*. Hodila je v njegov dialektološki seminar, v katerem se je že začelo sistemsko opisovanje glasovja za SLA. To je bil odmik od Ramovševe novogramatične šole, kjer je bilo vse podrejeno historičnemu opisu. Logar je začel postavljati sistemske opise narečij in to je bila takrat teoretična novost, ki jo je sprejel tudi Jakob Rigler na dialektološki sekciji SAZU. Martina Orožen je poskušala to teoretično-sistemsko gledanje glasoslovja prenesti tudi na oblikoslovje, zato je že v disertaciji ugotavljala futuralno modalne sisteme. Po vzoru fonologije je poskušala narediti sisteme tudi za oblikoslovje. Razlikovalnost je pokazala v razširjenosti oblik, ne v različnosti, ampak v razvrstitvi form:

Sistemsko sem hotela to urediti. Prišla sem do zaključka, da so bili v slovenskem prostoru trije tipi: 16. stoletje na dolensko-notranjski osnovi, nato gorenjsko-koroški prostor s posebnostmi zaradi pogoste rabe dovršnega in nedovršnega sedanjika za pretekli in prihodnji čas – sklejala sem, da vpliva na slovenski glagolski vid nemška dovršnost in nedovršnost – in prekmurski tip pri Števanu Kuzmiču in njegovih nadaljevalcih. Tako so se mi izoblikovale tri podobe, ki pa jih nisem čisto eksplicitno izpeljala, ker takrat še ni bilo aktualno frekvenčno ugotavljanje. Bila sem pozorna na frekvenco, ne pa tudi na statistična razmerja. (Orožen 2021)

Martina Orožen je en semester vodila tudi vaje iz slovenskega knjižnega jezika, ker zanjo ni bilo dovolj ur na Logarjevi katedri. Delala je po lektorskih izkušnjah, interpretirala je slovensko pravorečje, predvsem pravilni izgovor in fonološki okvir. Jože Toporišič, ki se je prav takrat vrnil iz Zagreba, je napisal uničujoče pismo, v katerem jo je obtožil, da je znanje njenih študentov porazno, ker seminar vodi nestrokovno. To je bila skrajno nekollegialna poteza pet let starejšega kolega, ki se je brez zadržkov boril za svojo nastavitve. Martino Orožen je to, da ji je hotel za vsako ceno odvzeti veljavo in ugled na ljubljanski slavistiki, zelo prizadelo. Kdo ve, kako bi se ta grdobija nadaljevala, če ne bi na Dunaju prav v tistem času umrl lektor za slovenščino Karel Piuk in so Jurančič, Bezlaj in Logar predlagali, da naj gre Martina Orožen za lektorico na Dunaj:

To je bilo leta 1967. Šla sem na Dunaj in sem prevzela lektorat slovenskega jezika. Tri semestre sem bila tam, do leta 1969, ko sem se vrnila v Ljubljano. Obljubila sem, da bom na dunajski univerzi, dokler Pavle Zdovc ne zaključil doktorata o govorih Podju-ne in bo nato prevzel lektorsko mesto. V glavnem so me na Dunaju poslušali koroški Slovenci (Orožen 2021)

Na Dunaju je spoznala Josipa Hamma, uglednega zagrebškega poznavalca stare cerkvene slovanščine, Güntherja Wyrtrzensa, ki je predaval rusko, češko in poljsko literaturo, Stanislava Hafnerja, ki je prihajal na Dunaj iz Gradca, pa svoje vrstnike asistente Gerharda Neweklowskega, Otta Kronsteinerja in Gerharda Birkfellnerja. Na Dunaju je začela spoznavati težave koroških Slovencev, ki so bili njeni slušatelji na Institutu für Slavische Philologie, na dunajski univerzi: »Le ena Nemka je še nekajkrat prišla, ker je imela fanta Slovenca in se je hotela naučiti slovensko.« (Orožen 2021). Koroški Slovenci, dunajski slušatelji Martine Orožen, so bili vsi maturanti celovške gimnazije:

Joško Tišler je bil za njih pojem, kot da je njihov Bog. Jaz sploh nisem vedela, kdo je to. Takrat sem to problematiko koroških Slovencev šele skušala dojeti in videti, kakšne so težave, kako so ti ljudje ranjeni, kako so poniževani in prizadeti. Na nekaj prvih urah je bila med mano in njimi, kakih pet ali šest jih je bilo, nevidna visoka stena. Komaj sem govorila, ker so me njihove oči nezaupljivo gledale. Le zakaj ne morem tem ljudem spregovoriti? Mogoče so mislili, da sem zagrizena komunistka in so me le z razdalje opazovali. Odločila sem se, da bom pri naslednji uri začela govoriti, koliko so koroški duhovniki naredili za razvoj slovenskega jezika in narodnosti. Takrat pa se je oglasil eden izmed študentov: *No ja, tako pobožni pa tudi nismo*. Vsi smo se nasmejali od srca, stena med nami se je podrla in nato smo se ves čas dobro razumeli. Vse imam v zelo lepem spominu, tudi s Feliksom Bistrom sem se srečala. V Slovenskem domu je bil kot najstarejši vodilna figura, menda tudi predsednik Kluba koroških Slovencev. V domu so bili še Matevž Grilc, Avguštin Male, Teodor Domej, Jožko Fišer in drugi. Današnja elita je takrat študirala na Dunaju zgodovino, novinarstvo in slovenščino. (Orožen 2021)

Martina Orožen se je na Dunaju zelo zblížala z svojimi študenti iz koroške Slovenije in začela je od blizu in »iz prve roke« spoznavati probleme koroških Slovencev. Videla je, kako so navezani na materni slovenski jezik, v katerem so se med seboj ves čas sporazumevali, enako pa se je ohranjal doma in v cerkvi. Bogoslužje v slovenskih vaseh okoli Celovca do Obirja je bilo slovensko. Cerkev je bila tam steber slovenstva, drugod pa so se morali trdo boriti za svoje jezikovne in narodnostne pravice v Avstriji. Martina Orožen jih je kot lektorica slovenščine na Dunaju pri tem podpirala in jim je pomagala po svojih najboljših močeh, kljub temu da ji je predstojnica na ljubljanski fakulteti, ko je odhajal za lektorico v Avstrijo, rekla, da se na dunajski univerzi »ne sme vtikati v koroške zadeve«. Martina Orožen ji je z Dunaja sporočila: »Lektor slovenskega jezika se ne more distancirati od koroških Slovencev, to so moji edini slušatelji!« Z njimi se je družila tudi izven univerze. Povabili so jo v Klub koroških Slovencev in tam je imela tudi predavanje o Rebulovem etičnem romanu *V Sibilinem vetru*, ki je izšel leta 1968. Glavni junak Nemezian se je odpovedal dediščini in našel smisel življenja v poglobljenem razmišljanju o duhovnih vprašanjih. Predavanju

je sledila živahna razprava, ki jo je bila Martina Orožen navajena v Klubu, saj so študentje vedno razpravljali o koroškem vprašanju, pogovarjali pa so se tudi o aktualnih razmerah v Avstriji in Jugoslaviji, saj so se želeli povezati s Slovenijo. Leta 1967 stikov s slovenskim prostorom na drugi strani Karavank ni bilo veliko, uradnih iz slovenske strani premalo, zato je bilo vse na ramenih posameznikov, ki so v Avstrijo prihajali kot univerzitetni kader ali kot strokovnjaki na študijsko in raziskovalno delo. Martina Orožen se spominja, da je bil eden takih takrat tudi zgodovinar Peter Vodopivec, ki je bil na Dunaju kot štipendist Knafljeve ustanove in se je občasno srečeval in družil tudi s Korošci na Dunaju.

Martina Orožen je na Dunaju najprej živela v novem študentskem domu Slovenski dom (danes hotel in študentski dom Korotan), ki ga je leta 1966 za slovenske študente z avstrijske Koroške v okviru Mohorjeve družbe iz Celovca ustanovil pater Ivan Tomažič. Žal je kasneje prišel v spor s študenti zaradi strogega hišnega reda, zato se je odpovedal nadaljnjemu vodenju doma. Martina Orožen se je začasno preselila k slušateljici lektorata, Katji Šturm, dokler ji ljubljanska univerza ni našla novega stanovanja v Knafljevi ustanovi, ki jo je leta 1676 za dijake in študente s Kranjske ustanovil Luka Knafelj, v Ribnici rojeni župnik župnije Gross Russbach blizu Dunaja.

Martina Orožen je imela na dunajski univerzi šest ur pedagoških obveznosti na teden, dobro je spoznala Dunaj, redno pa je poslušala vsa predavanja gostujočih profesorjev, ki so prihajali na Inštitut za slovansko filologijo/Institut für Slawische Philologie, kot se je dunajska slavistika imenovala še iz Miklošičevih časov. Tako se je na Dunaju srečala tudi s Františkom Václavom Marešem iz Prage, ki je bil od leta 1958 soustvarjalec starocerkvenoslovanskega slovarja (*Slovník jazyka staroslověnského*) in v šestdesetih letih 20. stoletja vodilni poznavalec stare cerkvene slovanščine, primerjalnega slovanskega jezikoslovja in slovanske filologije ter avtor znamenite knjige *Diachronische Phonologie des Ur- und Frühslavischen*, ki je leta 1969 izšla v Münchnu, pred tem pa je že v petdesetih letih pripravil pomembno razpravo *Vznik slovanského fonologického systému a jeho vyvoj do konce období slovanske jazykové jednoty*. Kljub temu da je delala na ugledni evropski univerzi, ki je imela za Slovence velik pomen še iz Kopitarjevih in Miklošičevih časov, pa se na Dunaju ni počutila tako dobro kot pred tem na Poljskem:

Na Dunaju je bilo bolj tako, na Inštitutu in na univerzi so bili v glavnem sami moški in je bila bolj zadržana atmosfera, ne kot pri Doroszewszkem, kjer so me sprejeli med sebe in sem se počutila kot ena izmed njih. Na Dunaju sem bila bolj negotova, poljščino sem obvladala kot slovenščino, nemščino pa sem vedno govorila in brala kot tuj jezik. (Orožen 2021)

Kljub temu pa je Martina Orožen opravila na Dunaju veliko poslanstvo, ki ga zmorejo le redki izbranci. Slovensko javnost je začela seznanjati z razmerami koroških Slovencev v Avstriji, njen najpomembnejši prispevek k reševanju t. i. vprašanja koroških Slovencev pa je, da je slovenske koroške študente vključila v ljubljanski slavistični *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, ki se

je začel leta 1965, in jim tako omogočil, da so se tesno povezali s Slovenijo in njeno kulturo:

V Ljubljani sem poiskala Jožeta Snoja, novinarja pri Delu, pesnika in pisatelja, kasneje pa urednika pri Državni založbi Slovenije ter leta 2012 dobitnika Prešernove nagrade za življenjsko delo, ter ga spodbudila, da je obiskal Klub koroških Slovencev na Dunaju in je o njem posredoval prve informacije slovenski javnosti. Zelo zanosno sem mu predstavljala razmere v Klubu in s tem povezano tudi v koroški Sloveniji, zato mi je hudomušno zabrusil: *Veš, govoriš, kot kakšna mat!* Skupaj sva odšla na Dunaj, povabljeni sva bila na večerjo k Feliksu Bistru, Jože Snój pa je nato dvakrat ali trikrat pisal o Delu o Klubu koroških Slovencev. Kasneje, ko sem se že vrnila na ljubljansko univerzo, jih je Snój ponovno obiskal na Dunaju in je še pisal o koroških Slovencih. Na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sem prav tako predlagala, da se v SSJLK vključi tudi koroške študente v seminar. Ko smo na Oddelku začeli s poletnim Seminarjem, sem v tem prepoznala veliko in takrat verjetno edino možnost, da jih povabimo v Slovenijo, enako tudi Beneške Slovence in Tržičane in Porabce. Odbor SSJLK je naredil ključ, po katerem smo naše zamejce lahko povabili v Slovenijo na Seminar. Danes se šele zavedam, kako velika sreča je bila, da smo v Ljubljani začeli s SSJLK za tuje slaviste, saj so se tako začeli oblikovati stiki, ki so si jih koroški Slovenci tako zelo želeli in so jih tudi potrebovali. Mislim, da je bil SSJLK za njih velika spodbuda in da jim je bil tudi v veliko moralno podporo. Takrat se je v koroški Sloveniji začel stopnjevati pritisk na Slovence, začelo se je teptati njihove narodnostne in manjšinske pravice, pojavilo se je vprašanje dvojezičnih krajevnih napisov in dvojezičnosti nasploh. Borili so se za svoje temeljne pravice, ki so bile sicer zakonsko določene, a na avstrijskem Koroškem jih niso spoštovali. Mi tega v Sloveniji sploh nismo dobro poznali in se nismo zavedali, kakšno usodo so takrat doživljali koroški Slovenci. Na komemoraciji v prostorih Deželnega sodišča, »Landesgericht«, ki jo je Klub pripravil na Dunaju, sem zvedela podrobnosti o tragediji v Selah in selskih žrtvah. Na montiranem procesu v Celovcu, ki ga je 16. aprila 1943 vodil nacistični sodnik iz Berlina in je potekal v nemščini, so trinajst Slovencev iz vasi Sele na Koroškem obtožili veleizdaje, obsodili na smrt in jih 29. aprila 1943 obglavili na Dunaju. Sovraštvo do Slovencev ni pojenjalo niti po koncu druge svetovne vojne. V najstarejši cerkvi, ki je bila zgrajena na koroškem ozemlju – cerkev Marijinega vnebovzjetja Gospe Svete iz 8. stoletja, zanjo je zaslužen prvi koroški škof Modest, v njegovih časih se je imenovala cerkev svete Marije pri Krnskem gradu –, v času, ko sem delala na dunajski univerzi, ni smelo biti slovenskih maš in litanij. Duhovnik Muhar je bil zagrizen nasprotnik slovenskega jezika, ki ga ni dovolil niti v cerkvi. (Orožen 2021)

Iz dunajskega obdobja se spominja tudi ekskurzije na Češkoslovaško. Na Moravskem so obiskali arheološki park Mikulčice, naselje Na Valech ob reki Moravi, kjer so našli dobro ohranjene ostanke mesta Akropola iz 8. stoletja, izkopavanja pa so pokazala, da gre za bogato najdišče iz dvestoletne slovanske zgodovine vse do propada Velikomoravske države. Med arheološkim izkopavanjem so odkrili tlorise številnih cerkev, tudi bizantinskih in zahodnih frankovskega tipa, v številnih grobovih pa velike meče, ogromno uhanov, cekine... Ostanke kažejo na slovanski čas, ker ni bilo prejšnjih ostalin:

V šestdesetih letih 20. stoletja so Avstrijci dvomili, da je to vse slovansko. Gre za arheološko raziskan prostor, ki se razprostira na 120 hektarjev. Ko sem si ogledovala Mikulčice, sem razmišljala, da bi lahko bil v tem prostoru tudi kraj Vogastiborg ali grad,

utrdba Vastiborg, kjer je karantanski kralj Samo leta 631 v tridnevni bitki premagal frankovskega kralja Dagoberja. Mogoče. Bogve. Zapis v Fredegarjevi kroniki glede lokacije, žal, ni dovolj natančen. (Orožen 2021)

Martina Orožen je te kraje obiskala še enkrat kot redna profesorica, ko so bila na Češkoslovaškem pod okriljem UNESCO velika slavlja ob 1100. obletnici smrti svetega Metoda. Udeležila se je velikega mednarodnega simpozija v Nitri z začetkom v Bratislavi, nato pa je obiskala še brnsko univerzo. Dogodkov, ki so bili povezani z Metodovim slavjem, se spominja v samih presežkih, ponovni obisk Češkoslovaške leta 1985 pa ji je ostal med vsemi slavističnimi srečanji, strokovnimi izpopolnjevanji in obiski številnih tujih univerz in simpozijev v najlepšem spominu. Simpozij v Nitri se je začel s predzgodbo v Slovenskom narodnem divadle v Bratislavi z opero enega izmed najznamenitejših slovaških skladateljev Eugena Suchoña *Svätopluk /Svetopolk*, zgodbo o Rastislavovi smrti, kralju Svetopolku in njegovih treh sinovih:

To je bilo neponovljivo doživetje, nekaj najlepšega v vseh mojih letih slavistike. V Bratislavi sem prenočila pri Marti Pančikovi, ki sem jo že dolgo poznala, saj je prihajala na SSJLK v Ljubljano, bila pa je tudi Pretnarjeva kolegica na Poljskem. Zvečer sva si ogledali opero *Svetopolk*. To je bila predstava! Nepozabno lepo pripravljeno. Glasbena drama v treh dejanjih. Odrska zavesa je bila cela stran glagolske knjige. Začel se je prvi prizor, pred očmi se mi je odvijalo dogajanje med Devinom in Bratislavo – kralj Svetopolk in njuna sinova, priprave na spopad s Franki, politične intrige, golob pismoša prinese Lutomířino sporočilo... Kako zanimivo, natančno. Scena je bila rekonstruirana v duhu slovanskih starožitnosti, vse je bilo ustrezno izvorno: oblačila, pohištvo, okolje. V drugem prizoru sem doživela pogansko žrtveno bogoslužje na poganskem pokopališču, bučno pogansko slavje Bogov. Na grmadi so zažgali mlado kristjanko, videla sem poganski običaj maščevanja nad kristjani. Bučen ples v maskah, podobnim našim kurentom. Neponovljivo, fantastično! Spopad med bratoma in slutnja napada na očeta Svetopolka. Tretjega prizora se ne da pozabiti. Veličasten je bil! Kralj Svetopolk, že hudo bolan, sedi na prestolu, kako lepo je bil mizarsko izdelan. K njemu prihajajo trije sinovi, Mojmir, mladi Svetopolk in menih Predslav. Oče oprostí Mojmiru in mlademu Svetopolku zaroto in razdeli svojo vladavino. V roke je vzel palico in posvaril vse tri sinove, da morajo ostati enotni: *Eno šibo se zlahka prelomi, treh skupaj pa ne more nihče!* Prosil je sinove, naj po njegovi smrti ostanejo složni. Kot zadnji pristopi k očetu po slovo najmlajši Predslav, Metodov učenec. Oblečen je v belo meniško haljo in je pri očetu klečal, oče je umiral in od zahodne strani odra so prihajali trije svečeniki, v svetniški opravi, kot trije gotski svetniki, in so peli: *Miserere nobis, miserere nobis*, najprej piano, nato vedno glasneje. Pri očetu klečeči najmlajši Svetopolkov sin, Metodov menih je odpeval: *Gospodi pomiluj, Gospodi pomiluj*, ljudstvo pa je prihajalo na oder od vzhodne strani in petje se je razvilo v nepojmljiv forte *Gospodi pomiluj!* Opera se tako konča. Tak aplavz je bil, da so morali operni pevci petnajstkrat na oder. (Orožen 2021)

Znanstveni simpozij ob 1100. letnici smrti svetega Metoda, umrl je 6. aprila 885 na Velegradu na Moravskem, je potekal v Nitri, na katerem je Martina Orožen predavala o *Brižińskih spomenikih*, ki jih je navezovala na tradicijo Cirila in Metoda. »Jerzy Rusek, slavist iz jagelonske univerze v Krakovu, se je zavzel, da sem predavala v slovenščini, naredila pa sem še povzetek v ruščini in nemščini.« (Orožen 2021) Ob znanstvenem srečanju, na katerem se je srečala s

kolegi iz vse Evropi, pa so jo pritegnile tudi številne spremljevalne prireditve, npr. razstava o Veliki Moravi, ali pa razstava umetniških del na temo Cirila in Metoda 1100. *výročíe Metoda, učitel'a Slovanov*:

Metoda v znanstvenem svetu na Češkoslovaškem takrat še niso mogli imenovati drugače kot *učitelj Slovanov*. Na razstavi so bili tudi Brižinski spomeniki, videla pa sem tudi zanimivo pogansko molitev, v kateri Sloveni prosijo Svaroga za dobro letino. Bili so poljedelci, zato odvisni od narave, v svojem duhu pa so bil pobožni. Najbolj me je pretresel kip *Osepljeni Rastislav* – prevarani voditelj, ki ga je izdal Svetopolk, Franki pa so ga oslepili. To se je tako zarezalo v moj spomin, da je ostalo v meni vse do danes. Med predavatelji na simpoziju so bili zelo dejavni Bolgari, ki jih je v Nitri spremljal tudi pevski zbor. Slovenci smo takrat zamudili veliko priložnost za promocijo jezika in svoje zgodovine, med tem ko so Bolgari to odlično izkoristili. Na vsakem koraku so promovirali bolgarsko teorijo, ki so jo zagovarjali tudi Nemci. Vsak večer je bila kulturna prireditev. Bili smo v gledališču, kjer sem poslušala *Božanstveno liturgijo svetog Jovana Zlatoustog*, tj. glagolsko mašo srbskega skladatelja Stevana Stojanovića Mokranjca, ki je napisana v srbskem ljudskem napevu 18. stoletja in je danes del bogoslužja v srbski pravoslavni cerkvi. Slovaki so ob 1100. obletnici Metodove smrti dali vse od sebe, zlasti pa so se izkazali na glasbenem področju. Bolgarski moški pevski zbor je pel *Očenaš*, da je šlo človeku do živega. Kako petje je to bilo! Uglasbitev očenaša je pri Bolgarih drugačna, kot jo poznamo v naši cerkvi. Vse, kar je navezano na dobo Cirila in Metoda, so glasbeno predvajali. (Orožen 2021)

Martina Orožen se je v sklopu proslav ob 1100. letnici smrti Metoda in enaki obletnici nastanka češke države – vojvodina Češka je nastala v osemdesetih letih 9. stoletja v okviru Velikomoraske države, tj. konec 9. stoletja – udeležila tudi konference v Brnu, ki so jo s svojo prisotnostjo počastili vsi rektorji češkoslovaških univerz. Nepozabno je, kako je ta obletnica odmevala na Češkoslovaškem in v velikem delu slovanskih držav. Na poletnem seminarju češkega jezika v Brnu je poslušala tudi Radoslava Večerko, ki je govoril o Veliki Moravi, kot da se je vse dogajalo včeraj. Ponovno je obiskala tudi Mikulčice, hkrati pa se je začela intenzivno zanimati za velikomoravsko zgodovino ter Cirila in Metoda, ker »sem takrat dobila dobre temelje in podlago«. (Orožen 2021)

Habilitacijski nazivi

Leta 1972 je na Filozofski fakulteti v Ljubljani postala docentka, leta 1977 je bila izvoljena za izredno in leta 1984 za redno profesorico za zgodovinsko slovnico in dialektologijo slovenskega jezika, njena službena pot pa »se je sklenila l. 1996, znanstveno raziskovalna (pa tudi pedagoška) pot pa se umirjeno in vztrajno nadaljuje novim dosežkom naproti.« (Orel 2002: 11) Po upokojitvi je prejela naziv zaslužna profesorica:

Predavala sem Konzonantizem in Morfologijo. Osnova sta bili obe Ramovševi knjigi, snov pa sem po lastnih raziskavah dopolnjevala in razširjala. Koliko sem bila uspešna kot predavateljica, ne vem, sem se pa zelo trudila. Mislim, da sem bila pri seminarških urah najbolj uspešna. Bilo je ogromno snovi in premalo pedagoških ur, da bi lahko

naredila dokončno sintezo o oblikoslovni podobi vseh slovenskih zgodovinskih tekstov, o čemer sem večkrat predavala tudi na SSJLK. (Orožen 2021)

V tem času je bila dvakrat tudi gostujoča profesorica na graški univerzi, najprej dva semestra v študijskem letu 1978/79 kot lektorica (tak status so takrat imeli gostujoči profesorji v Gradcu), nato pa še en semester leta 1991. Prvič je bil predstojnik na Inštitutu za slavistiko Stanislav Hafner; sodelovala pa je tudi pri vajah in prevajanju iz nemščine v slovenščino na Prevajalskem inštitutu/ Übersetzer- und Dolmetschinstitut, na katerem je takrat bil direktor Sepp Färber, osnovala sta ga Stanislav Hafner in Erich Prunč, dejavni voditelj vsega tega pa je bil Erich Prunč:

Za delo s študenti prevodoslovja sem se zelo pripravljala. Niso več delali z literarnimi besedili, ampak so prevajali publicistiko. Za vsako uro sem poiskala zanimiv članek iz avstrijskega ali nemškega časopisa in smo ga prevajali v slovenščino. Enkrat sem izbrala članek o vinarstvu. Koliko težav je bilo, da smo našli ustrezno slovensko terminologijo. Veliko smo delali s slovarji in tudi jaz sem se naučila marsikaj. Videla sem, da je nemško geslo, geselska beseda ozko pomensko gnezdo, v slovenščini pa je bilo to zelo obsežno. Spoznavala sem jezikovna nesorazmerja pomenskega razvoja posameznih besed. Enkrat pa sem našla članek, ki sem ga pokazala Prunču. Na pepelnico sredo sem našla v nemškem Die Weltu članek *Wie die Ente zum Krapfen wurde*. Pokazala sem ga tudi Prunču in oba sva se od srca nasmejala iznajdljivosti menihov. Pisalo je, kako so se menihi v samostanih postili in kako je to vplivalo na razvoj kulinarike. Tako so odkrili solnograjske žličnike, ker so radi kaj dobrega pojedli, njihov kuhar pa je bil iznajdljiv. Kaj pa je bilo z raco? Menihi so se veliko postili. Tudi Svetokriški piše, da se morajo kapucini postiti in kako imajo radi kak štokfiš/polenovko. V časopisnem članku je opisano, kako so menihi odkrili novo definicijo, kaj je riba. Da bi obšli postni zakon, so določili, da je riba vse, kar plava v vodi. Tako je bila med ribe všteta tudi raca in so jo za pepelnico lahko spekli in pojedli. Take stvari so mi ostale v spominu z dela na graškem prevajalskem inštitutu. (Orožen 2021)

Ludvik Karničar je takrat pripravljal svojo disertacijo, Martina Orožen pa mu je svetovala, naj zbrano dialektološko gradivo transkribira po OLA in slovenskem lingvističnem atlasu:

Ludvik je duhovit človek in odličen pripovedovalec zgodb, tudi najbolj pretresljivih, ki jih je zbral na terenu. Spomnim se zgodbe o nemškem vojaku v Ukrajini, ki mu jo je pripovedoval starejši Korošec. Bil je kot nemški vojak na postojanki v Ukrajini in je nek otrok prihajal tja lačen. Vojak-kuhar mu je naskrivaj dajal hrano, med tem ko je nanj glasno vpil, da se ne bi izdal. Vpil je nanj, a mu je dal jesti. Otrok je to razumel. Nemška armada pa se je morala umakniti in otrok je hotel z nemškim vojakom. Le-ta ga je prijel za roko, peljal ga je na gmajno, ga tolažil, da kmalu pride, ga tam pustil in zbežal od njega. Še ko je ta dogodek po dolgih letih pripovedoval, je jokal. Kako bridko, da je moral otroka prepustiti usodi na gmajni. Kaj je bilo z njim? Vojaški spomini so vedno pretresljivi, kaj vse so morali ljudje preživljati med vojno. (Orožen 2021)

V študijskem letu 1984/85 je en semester prihajala na celovško univerzo, kjer je slavistiko vodil Gerhard Neweklovsky. Z avtobusom se je pripeljala do Ljubelja, tam pa jo je pričakala Herta Lausegger in z njo je nadaljevala pot v Celovec.

V Gradcu je bila še enkrat v zimskem semestru leta 1991, na slovenistiki pri Ludviku Karničarju: »Se spomnim, da so mi tam kolegi pravili, da so vsi čakali, kdaj bomo Slovenci (takrat smo doživeli 10-dnevno vojno, napade jugoslovanske armade) pribežali čez mejo, zato so na Koroškem pripravili šotore, a nihče ni pribežal.« (Orožen 2021) V knjižnici je pregledala celotno slovenistično literaturo. Prunč ji je pokazal diplomske naloge, ki so nastale v seminarju Karla Štreklja – dialektološke, historično-gramatične, etnološke in iz knjižnega jezika: »Prunč je imel tudi Štrekljev rokopis *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki jo je Štrekelj želel izdati pri Matici v Ljubljani, a je tam niso sprejeli.« Knjiga – osnova zanjo so bila Štrekljeva graška predavanja med letoma 1899 in 1901, ki so bila prva predavanja iz slovenske literarne zgodovine v slovenščini – je izšla v dveh delih pri Založbi ZRC leta 2012 (I. in II. del) in 2014 (III. in IV. del). Gradec leta 1991 pa ji ni ostal v tako lepem spominu kot prvič: »Prunč je bil vedno zelo zaposlen, nismo imeli veliko pogovorov, vsak je opravil svoje ure, nato pa smo šli vsak na svoj konec.« (Orožen 2021)

Martina Orožen je živela za slavistiko, kot profesorica na Filozofski fakulteti v Ljubljani je predavala diahronijo slovenskega jezika, bila je tudi predstojnica Oddelka za slovanske jezike in književnosti, po Logarjevi smrti pa je ves čas vodila Katedro za zgodovinsko slovnico in dialektologija slovenskega jezika. Vedno je bila zaposlena: zelo natančno se je pripravljala za vsako uro predavanj od prvega dne, ko je stopila v predavalnico do upokojitve. Njena predavanja se niso ponavljala, vedno je v diahroni pregled slovenske morfologije vključevala tudi svoje najnovejše raziskave in odkritja z domačih in mednarodnih simpozijev, ki se jih je rada udeleževala. Med letoma 1977 in 1996 je pri njej diplomiralo več kot petdeset študentov slovenistike, v tem času je bila mentorica pri sedmih znanstvenim magistriranjih in prav toliko doktorskih disertacijah: »Če sem kandidatu dala temo, sem jo morala poznati in vedeti, kaj bo podiplomski študent raziskovat. Nikoli nismo delali kar tako na pamet in nepremišljeno.« (Orožen 2021) Njeni doktorandi (France Novak, 1992; Majda Merše, 1992; Irena Orel, 1993; Marko Jesenšek, 1994; Bernard Rajh, 1998; Jožica Narat, 1999; Andreja Legan Ravnikar, 2001) raziskujejo slovenski jezik na ljubljanski in mariborski univerzi ter na ZRC SAZU po načrtu, ki ga je pripravila Martina Orožen in tako nadaljujejo njeno miselno urejeno diahrono jezikoslovno šolo. Najbolj natančno jo je predstavila na več zborovanjih Slavističnega društva Slovenije, in sicer v razpravah, ki usmerjajo nadaljnja diahrona raziskovanja slovenskega jezika: *Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika* (Orožen 1991), *Raziskovanje zgodovinskega razvoja slovenskega (knjižnega) jezika: pogled v čas in prostor našega samozavedanja in uzaveščanja* (Orožen 2000) in *Razvoj slovenske jezikoslovne misli* (Orožen 2003); sistemsko in pregledno na enem mestu pa je to zbrano v monografiji z istoimenskim naslovom zadnje razprave (Orožen 2003a). Po njenem načrtu so vsebina raziskovanja zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika vsa rokopisna in tiskana besedila, tj. »vsi starejši rokopisni jezikovni spomeniki, v tujejezičnih virih zapisano besedno oz. onomastično gradivo«, nato pa vsi rokopisi in tiski od 16. stoletja do slovenske

moderne in Cankarja, tj. »do zvrstne izoblikovanosti in dokončne normative ustalitve slovenskega knjižnega jezika v obdobju moderne«. Pri tem je potrebno upoštevati dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika in vse pokrajinske oz. deželne različice slovenskega (knjižnega) jezika (Orožen 2003a: 529–530):

Imela sem projekt, ki sem ga predstavila leta 2000 na zborovanju slavistov v Celju in je objavljen v *Zborniku Slavističnega društva Slovenije 10*. Želela sem, da bi pri mojem predmetu *Zgodovinski razvoj slovenskega jezika z dialektologijo* opravili monografski pregled posameznih slovnčnih kategorij. Nekaj smo tega uresničili (futura, participij, glagolski vid, predlog), ali delno uresničili (veznik, členek), čaka pa nas še veliko dela, saj je potrebno historično raziskati in monografsko predstaviti vse pregibne besedne vrste. Pri diplomskih nalogah sem študente usmerjala in vodila, da so raziskovali sklanjatve pri posameznih avtorjih, celotna diahrona analiza in sinteza pa nas še čaka. (Orožen 2021)

Temu je potrebno dodati še monografije posameznih avtorjev (Trubar, Krelj, Dalmatin, Svetokriški, Japelj, Gutsman ...) – delo se je že začelo, potrebno pa ga je nadaljevati ter dokončati »in potem bi bilo mogoče narediti sintezo zgodovinskega razvoja slovenskega knjižnega jezika«. Martina Orožen pri tem izpostavlja tri teoretične modele, ki so bili značilni za 19. stoletje: (1) interdisciplinarni kulturološki pristop, ki je omogočil tipološko in primerjalno filološko raziskovanje slovenskih besedil; (2) Miklošičeva šola in primerjalno slovansko jezikoslovje, ki je pokazalo posebnosti in (ne)ujemalnost slovenščine z drugimi slovanskimi jeziki; in (3) diahrona in sinhrona raziskava mladogramatične šole, uveljavitev dialektologije in premik v raziskovanje t. i. živega jezika. Temu je potrebno dodati še strukturalistični, sociolingvistični in pragmatični pogled na slovenski jezik ter vključiti še najsodobnejše metodološke pristope in smeri v razvoju jezikoslovja 21. stoletja. Tako bo mogoče s pomočjo vseh znanstvenih spoznanj sistemsko predstaviti razvoj slovenskega jezika (Orožen 2003a: 530–533). Konec devetdesetih let so jo pri Matici povabili, da bi pripravila za natis tak pregled, a zaradi dveh operacij, ki jih je takrat imela, dela ni mogla opraviti:

Nisem mogla zaradi zdravstvenih težav. Ostalo je široko zasnovano, a nedokončano delo. Veliko je narejenega, a manjka še sinteza zgodovinskega razvoja oblikoslovja. Na dialektologiji, se mi zdi, je prevelika osredinjenost na fonologiji. Vsi sistemi slovenskega ozemlja so zapisani, v morfologiji pa je še veliko belih lis. (Orožen 2021)

Tri pomembne ugotovitve o slovenskem jeziku

Slovenski umetnostni jezik se je pred Prešernom oblikoval in razvijal v pridržnih besedilih

Martina Orožen s posebno ljubeznijo raziskuje jezik slovenskih pridigarjev. V poklicnem in privatnem življenju sta se združili njena globoka vera in zaupanje v Boga ter slovenski jezik, »moja ljubezen in moje življenje« (Orožen 2010: 18), ki se je dolgo časa razvijal v okviru cerkvenega slovstva. Med raziskovanjem

jezika v delih slovenskih cerkvenih piscev se je poglobljala tudi njena vera, odkrivala so se ji duhovna obzorja slovenskih piscev, narodno zavednih duhovnikov in pridigarajev, npr. Trubarja, Dalmatina, Krelja, Čandka, Skalarja, Stapeltona, Kastelca, Svetokriškega, Paglovca, Hasla, Pohlina, Japlja, Vodnika, Barage, Ravnikarja, Slomška, Škrabca, Kreka ...; Gutsmana, Jarnika ...; Števana in Mikloša Küzmiča, Košiča, Klekla ...; Dajnka, Murka, Krempla, Čafa ... ter številnih drugih. Zelo pomembna teza, ki jo je pri tem postavila, je povezana z nastankom slovenskega umetnostnega jezika in razvojem slovenskega leposlovja. Martina Orožen postavlja začetke visokega leposlovnega ustvarjanja na Slovenskem v čase pred Prešernom. Ugotovila je, da je bila slovenska pridiga od 16. stoletja naprej nadomestna literarna zvrst za povest in roman, v slovenski pridizni literaturi pa se je oblikoval in razvijal slovenski umetnostni jezik od Trubarja do Slomška, ko se je homilija ponovno vrnila v okvire cerkvenega slovstva. *Sveti priročnik/Sacrum promptuarium* Janeza Svetokriškega sodi v vrh evropske in svetovne homilitike, kot tak pa je tudi eno izmed pomembnih literarnih del na Slovenskem. Enako velja za Slomška, ki je slogovno mojster slovenske besede; jezik je teološko utemeljil v *Treh pridigah o jeziku*, še posebno v tretji *Dolžnost svoj jezik spoštovati*, pridige pa je jezikovno in vsebinsko sestavljal po pravilih, predstavljenih v *Vajah cerkvene zgovornosti* (1862), ki so jezikovni priročnik govorcev in piscev slovenskega jezika, slovenska teorija stilistike. Martina Orožen je izvrstna poznavalka Slomškovega jezika. V njegovih svetniških življenjepisih *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih praznikov ali svetkov* (Slomšek 1853–1854) je z analizo jezikovne in pisne kulture izražanja predstavila Slomškovo novoslovenščino, ki je še v petdesetih letih 19. stoletja ustrezala najvišjim zahtevam umetnostnega besedila in je bila zelo izurjen, visok literarni jezik. Slomšek je v njem ubesedil »etično držo in plemenitost ravnanja« svetnikov in to postavil za zgled svojim bralcem (Orožen 2011: 24). Nabožno slovstvo je »medij posredovanja vrednot vere, ki je kljub družbenim motnjam skozi stoletja uspešno oblikovala moralno, etično držo Evropejcev« (Orožen 2011: 16–17), Slomškova *Djanja svetnikov* pa dokazujejo, da je cerkveno slovstvo lahko tudi umetniško ustvarjanje, v katerem se je še pred Levstikovim Martinom Krpanom izoblikovala slovenska leposlovna pripovedna zvrst, kar pa je v slovenski literarni vedi in tudi jezikovnih raziskavah ostalo prezrto, dokler na to ni opozorila Martino Orožen:

Bere se kot osem let kasneje napisani Martin Krpan. Le proti koncu se opis zresni, saj je burkež in godec, kasnejši svetnik mučenik, sv. Filemon, v času preganjanja kristjanov godčevsko držo opustil, ni počastil malikov, marveč priznal Kristusa in kot mučenik srečen zanj umrl. (Orožen 2011: 43)

Slovenski knjižni jezik se je v leposlovju uveljavil že pred Prešernom v pridigah in tudi drugih oblikah nabožnega slovstva:

Matjaž Kmecl je v delu *Od pridige do kriminalke* na to navezal. Literarna besedila so tudi molitvena besedila in cerkvene pesmi, saj smo Slovenci imeli do leta 1550

le ustno tradicijo, na katero pozabljamo in se je izgubila že v Trubarjevi dobi, ko je prišlo do odklanjanja svetnikov in Marije. Trubar se v *Katekizmu z dvejma izlagama* (1575) norčuje iz ene take pesmi: *Kir Marija boga rodi, v čiste plejne ga povije, v čiste plejne makov cvet. A ni lepa taka pesem? Žal pa se je ohranila le ta kitica, v njej pa tudi aorist: boga rodi; ga povije. Čiste plejne in makov cvet kot božje dete v plenicah. Kakšna metafora: Jezus je kot makov cvet! A ni lep!* (Orožen 2021)

Veliko so napisali tudi jezuiti. Martini Orožen je še posebno ljub Jožef Hasl, Celjan, ki je bil od leta 1784 do smrti leta 1804 župnik na Dolu pri Hrastniku. Napisal je več knjig, med njimi je leta 1770 v Ljubljani izšel tudi njegov *Sveti Post Christosovimu Terplenju Posvečen*. Martina Orožen želi raziskati jezik v njeni župniji pokopanega jezuita in duhovnika, ki se je verjetno zgledoval po jeziku starejših kranjskih slovenskih pridigarjev, in ga primerjati s podobnim besedilom Gašperja Rupnika, župnika v Vojniku, ki je leta 1773 izdal *Ta Christosovimu terpleinu posvečeni post za sakdansku premišluvaine Christosoviga terpleina*. Rupnik ni poznal Haslove knjige, jezikovno pa je bil vpet bolj v domače okolje in nanj Kranjci verjetno niso tako vplivali kot na Hasla:

To bi še rada pregledala in primerjala, da bi pokazala, kako je bil Hasl visoko učen in discipliniran Celjan, ki se je, kot sam pravi, kranjskega jezika naučil in je pisal, kot so pisali jezuiti. *Sveti post* je zelo bogato besedilo, najbrž je bil kot mistična literatura namenjen bolj jezuitom kot pa širšemu krogu bralcev. Če mi bo uspelo, bi Hasla rada primerjala tudi z Gutsmanom, ki je bil prav tako jezuit in nato misijonar, istega leta kot Hasl *Sveti post* pa je izdal *Kristianske resnice, skuz premišlvanje napreinešene, inu za Predige tudi naraunane* Vsebinsko sta knjigi podobni, gre za razmišljanja skozi celotno cerkveno leto. Mogoče so tudi to bile prvotno duhovne vaje ali pridige, tu vidim veliko povezavo med Gutsmanom in Haslom – jezuita z isto usodo, po razpustitvi jezuitskega reda sta delovala kot škofijska duhovnika. (Orožen 2021)

Martini Orožen dela ne zmanjkuje, rada bi naredila še veliko jezikovnih analiz in se približala sistemski sintezi zgodovinskega oblikoslovja. Trboveljska pesmarica in druge pesmi jo tudi čakajo, da jih jezikovno uvrsti v razvojni lok slovenskega jezika. Trbovlje so bile del pražupnije Braslovče in so bile tudi zato jezikovno najbrž navezana na Gornji Grad in savinjski konec, kasneje pa so bile priključene dekaniji Laško (Orožen 2021). Dobra iztočnica za nove jezikoslovne raziskave, ki jih načrtuje.

Martina Orožen opozarja tudi na Ivana Grafenauerja in njegovo jezikovno rekonstrukcijo besedila, »koral«, ki so ga peli pri ustoličevanju koroškega vojvoda: *Hvala tebi, bože-gospodi, / iže stvori nebo i zemljo, / da dal jesi nam i našej drželē, / knez i gospod po našej voli*. (Grafenauer 1973: 58). Morda se je pri tem naslonil na češki jezik, na ohranjeni koral svetega Vaclava iz leta okoli 1250, verze pa je postavil v jezik *Brižinskih spomenikov*. Stilno zelo izoblikovane so tudi slovenske molitve očenaš, zdrava Marija in apostolska vera, ki so znane že iz časa Karla Velikega, ko so jih verniki ponavljali za duhovnikom. Valentin Stanič je zapisal več cerkvenih pesmi, ki jih je jezikovno popravljal in prilagajal, a kljub temu ostajajo kot pomemben dokument časa,

ko še nismo imeli zapisanega leposlovja, npr. *Perstavik nekterih cerkvenih ino drugih pesem* (1826) in *Drugi Perstavik starih ino novih zerkvenih ino drugih pesem* (1838), pozabiti pa ne smemo na stare prekmurske pesmi, npr. na Marjansko pesmarico s prekmurskimi pesmimi iz 16. in 17. stoletja, ki pa so bile zapisane po starejših predlogah, in na kasnejše natisnjene pesmarice (npr. Bakoš, Sijarto, Barla, Kardoš).

Slovenski knjižni jezik ima dvojnični razvoj

Martina Orožen je v zgodovini slovenskega jezika opozorila na pokrajinske oz. deželne knjižne različice slovenskega jezika, ki so se razvijale na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, v Prekmurju in Benečiji ter tržaškem prostoru. Kranjski osredneslovenski jezik je v središčni Ljubljani združeval dolenski in gorenjski prostor, pritegnil pa je tudi tržaške Slovence in z nekaj posebnostmi tudi Korošce ter osrednještajerski del do reke Drave. Beneški Slovenci, Štajerci med Dravo in Muro in Prekmurci med Muro in Rabo pa so se jezikovno razvijali samostojno in so se z osredneslovenskim knjižnim jezikom združili v enotni slovenski knjižni jezik ali t. i. novoslovenščino sredi 19. stoletja, del Prekmurja šele po letu 1919, ko je bilo ponovno združeno z matičnim slovenskim ozemljem, Beneški Slovenci pa so iz poskusov, da bi sredi 19. stoletja le oblikovali deželni knjižni jezik (Podreka), v italijansko-furlanskem okolju ohranili svoje posebno slovensko narečje vse do danes (Podreka). Martina Orožen je v zgodovini slovenskega knjižnega jezika postavila pomembno tezo, da osredneslovenski knjižni jezik 16. do 19. stoletja ni bil tudi vseslovenski:

Brala sem Miklošiča, ko je v *Die christliche Terminologie der slavischen Sprachen* (1875, 1876) pisal o staro- in novoslovenščini (alt- und ostslowenisch), tako da je jezik Brižinskih spomenikov imenoval za novoslovenskega. Miklošič je to dokazoval v območju krščanske terminologije s primerjavo starocerkvenoslovanskega besedišča z drugimi slovanskimi jeziki, v slovenščini pa se pokažejo strukturne razlike med vzhodnim in osrednjim tipom jezika ob primerjavi Japljevega (*Nova zaveza*, 1784) in Küzmičevega (*Nouvi Zákon*, 1771) prevoda Svetega pisma. Marsikaj se mi je odkrilo, ko sem raziskovala besedišče Megiserjevega slovarja, zlasti v drugi, celovški izdaji, v kateri je slovensko besedišče skoraj trikrat pomnoženo predvsem s koroškim besedjem. Enako sem spoznavala pri Štajercih, ko sem študirala Kremlpov jezik in brala Šerfove pridige. To ni bilo Koroško ali Kranjsko. Mislim, da je bil to genialen podvig, da so na podlagi teh različic v 19. stoletju izoblikovali enotni slovenski knjižni jezik. Na Koroškem se je pred tem zelo trudil že Urban Jarnik, na Štajerskem pa sta Oroslov Caf in Anton Murko prevzela podobo vokalizma po osrednji normi, enako tudi Prekmurci, najprej katoliški pisci sredi 19. stoletja, v naslednjih petdesetih letih pa tudi protestanti. (Orožen 2021)

»Odkritje« prekmurskega knjižnega jezika

V zgodovini slovenskega knjižnega jezika je vse do sedemdesetih let 20. stoletja prevladovalo mnenje, da se je knjižna slovenščina normirala v 16. stoletju

in se je nato kot vseslovenski knjiži jezik razvijala vse do danes. Pokrajinske različice, pogosto so bile slabšalno označene za obrobna pokrajinska knjižna izročila, so veljale za negativni odklon od knjižne norme, tj. od »naravno skupnega« jezika. Od 15. do 17. 9. 1972 je bilo v Murski Soboti zborovanje Slavističnega društva Slovenije. Program je bil sestavljen tako, da je bilo v dveh dneh dobro predstavljeno literarno dogajanje na severovzhodu Slovenije, med drugim prekmurska in vzhodnoštajerska književnost (Štefan Barbarič), prvič pa tudi zelo izčrpno jezik, npr. *Smeri glasovnega razvoja v panonskih govorih* (Jakob Rigler), *Panonska leksika* (Janko Jurančič) in *Dajnko – slovnica in dialektolog* (Martina Orožen). To je bil primeren uvod v počastitev 250-letnice rojstva Števan Kūzmiča, ki sta jo naslednje leto pripravljala Slavistično društvo Maribor in Zgodovinsko društvo Maribor. Osrednji dogodek je bil znanstveni simpozij v Radencih 13. oktobra 1973. Anton Vratuša (1974) je na simpoziju primerjal jezik Števana in Mikloša Kūzmiča (*Jezik »Nouvoga zákona« in »Svéti evangyeliomov«*) in je ugotovili, da je Mikloš jezikovno sledil Števanovemu jeziku. To tezo je kasneje dopolnil Jožef Smej (1997), ki je dokazal, da je bil Mikloš Kūzmič jezikovno samostojen (Jesenšek 2015). Martina Orožen je na simpoziju sodelovala z diskusijskim prispevkom *O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku*, ki ga je imela ob Vratuševem referatu:

Bila sem med poslušalci in med odmorom je prišla k meni Mira Medved, predsednica Slavističnega društva Maribor, ter me nagovorila, naj sodelujem v razpravi ob Vratuševem referatu. Razmišljala sem o slovenskem knjižnem jeziku in sem postavila tezo: Če je bil Trubarjev jezik knjižni, kot je Rigler dokazal, potem je tudi Kūzmičev jezik knjižni, saj ni mogoče prevesti Biblije v preprosto narečno govorico. Mislim, da je bila ta misel pri nas takrat prvič javno povedana in zagovarjana. (Orožen 2021)

Martina Orožen je bila prva, ki je v strokovnih slovenističnih krogih povedala, da so imeli Prekmurci svoj knjižni jezik. Sopostavila je kranjski in prekmurski knjižni jezik, na simpoziju ju je imenovala osrednje- in vzhodnoslovenski knjižni jezik, ter razložila, da je Števan Kūzmič sicer izhajal iz svojega goriškega narečja, podobno kot Trubar iz govora Raščice, a se je v skladnji, besedju, besedotvorju in stilistiki dvigoval v nadnarečje. V nadaljevanju je predstavila značilne oblikoslovne in skladenjske razlike med kranjskim in prekmurskim knjižnim jezikom (tvorba pasiva in futura, določna oblika pridevnika, deležniki in deležja na -ši, »panonsko« in »alpsko« besedje ...), razpravo pa je zaključila z vprašanjem, ali je imel Mikloš Kūzmič med prevajanjem evangelijev tudi kranjske predloge, saj se po kajkavskih ni zgledoval (Orožen 1974).

Sklep

Martina Orožen vedno ponavlja: »Eno življenje je prekratko, da bi človek lahko o slovenskem jeziku vse povedal in v razvojni strukturi ter besedilih predstavil vse bogastvo, ki je v njem skrito!« Zdi se, da za njeno življenje to ne velja.

Danes je čila devetdesetletnica, polna načrtov in še vedno z neverjetno veliko sposobnostjo za opravljanje umskega dela, tj. raziskovanja razvoja slovenskega jezika. Zagotovo pa velja, da je en članek prekratek, da bi v njem lahko o življenju in delu Martine Orožen vse pisalo in bi bila v njem predstavljena njena jezikoslovna misel, »globinska moč jezika«, ki ga tako odgovorno in z veliko ljubeznijo raziskuje. Njeni učenci in sopotniki smo se ji ob sedemdeset- in osemdesetletnici poklonili z dvema obsežnima zbornikoma razprav *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika* (2002) in *Globinska moč besede* (2011). Zbrati in urediti bo potrebno njeno bibliografijo, tako kot je sama poskrbela, da je na enem mestu zbrano njeno obsežno in poglobljeno raziskovalno delo, ki v štirih znanstvenih monografijah obsega skoraj 2.000 strani razpravljanj o zgodovinski slovnici slovenskega jezika: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. (1996), 448 str.; *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. (1996), 405 str.; *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (2003), 542 str.; *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu* (2010), 529 str. Zadnjih deset let je napisala dovolj razprav za še eno, tj. peto monografijo, načrti, ki jih ima in se jih loteva le z njej lastno natančnostjo, popolnostjo, dovršenostjo in strokovno načitanostjo (študiranostjo), pa napovedujejo še nova nadaljevanja. Življenjsko moč in ustvarjalnost ji dajeta trdna vera in kot skala neomajno zaupanje v Boga: »Ob svojih raziskovalnih spoznanjih sem odkrila Stvarnika in to je največja nagrada za moj trud!« (Orožen 2010: 24)

LITERATURA

Witold DOROSZEWSKI, 1964: *O Kulturę Słowa. Poradnik Językowy*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy (Wyd. drugie).

Ivan GRAFENAUER, 1973: *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*. Celje: Založba Mohorjeva družba Celje.

Marko JESENŠEK, 2019: Margareta Puhar in slovenski (učni) jezik. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89 = n. v. 54/3, 91–114.

– –, 2015: Jezikoslovno delo Antona Vratuše. *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše*. Ur. Mirko Munda. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija. 63–101.

Marko JESENŠEK (ur.), 2011: *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Marko JESENŠEK (ur.), Bernard RAJH (ur.), Zinka ZORKO (ur.), 2002: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. (Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo.

Helena KŘIŽKOVA, 1960: *Vývoj opisného futura v jazycích slovanských, zvláště v ruštině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Jože KOROPEC, 1976: Laško gospostvo v srednjem veku. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 47=12/2, 244–275. Dostop 31. 8. 2021 na

https://www.sistory.si/cdn/publikacije/7001-8000/7002/1976_2_Casopis_za_zgodovino_in_narodopisje.pdf

Irena OREL, 2002: Ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen – ljubeče proučevalke slovenskih jezikovnih globin in širin. *Med Dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo. 9–22.

Janko OROŽEN, 1958: *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola. 1, Od početka do 1918*. V Trbovljah: Občinski ljudski odbor.

Martina OROŽEN, 2021: Intervju, 27. 7. 2021. Spraševal Marko Jesenšek. Ljubljana, Šišenska cesta 2, na domu Martine Orožen.

– –, 2011: Anton Martin Slomšek, Djanje svetnikov božjih – vzgoja duha, kultura srca in govora v novoslovenskem knjižnem jeziku sredi 19. stoletja. *Slavia Centralis* 4/1, 14–47.

– –, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu*. (Zora, 74). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

– –, 2003: Razvoj slovenske jezikoslovne misli. *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*. Ur. Marko Jesenšek. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 14). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 50–62.

– –, 2003a: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. (Zora, 26). Maribor: Slavistično društvo.

– –, 2000: Raziskovanje zgodovinskega razvoja slovenskega (knjižnega) jezika: pogled v čas in prostor našega samozavedanja in uzaveščanja. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri*. Ur. Zoltan Jan. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 10). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 142–154.

– –, 1996: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti.

– –, 1996a: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

– –, 1991: Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika. *Sedemdeset let slovenske slovenistike*. Ur. Martina Orožen, Irena Orel. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 61–74.

– –, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Antoša Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba. 114–124.

Jožef SMEJ, 1997: Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu evangeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

Anton Martin SLOMŠEK, 1853–1854: *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih praznikov ali svetkov*. U Gradcu: J. Sirola.

Marko SNOJ, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. 3. izdaja. Ljubljana: Založba ZRC. 841.

– –, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.

Emil TOKARZ, 2002: Zveze Martine Orožen s Poljsko. *Med Dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Ur. Marko Jesenšek. (Zora, 18). Maribor: Slavistično društvo. 23–28.

Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga zákona« in »Svéti evangyeliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Antoša Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba. 54–75.

THE LIFE AND WORK OF MARTINA OROŽEN. ON THE OCCASION
OF HER 90TH BIRTHDAY, 12 OCTOBER 2021

Martina Orožen was born on 12 October 1931 in Turje, which is nowadays a settlement in the Municipality of Hrastnik. She attended primary school first in Turje, and, during the Second World War, in Dol nad Hrastnikom. During the Second World War, she lost her father, who was shot by the Germans as a hostage in the prison of the Maribor Court. After the war, she attended grammar school in Celje, and in 1951 she started her studies of Slovene Language and Comparative Slavic Linguistics at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana. She graduated in 1957; first she was an assistant for Old Church Slavonic, and in 1960 she also became an assistant for Historical Grammar and Dialectology of the Slovene Language. In 1972, she became an assistant professor, in 1977 an associate professor and in 1984 a full professor of Historical Grammar and Dialectology of the Slovene Language. She trained further in Warsaw (academic year 1961/62) and Krakow with Professor Witold Doroszewski (1962 to 1964), was a lecturer and visiting professor at the University of Vienna (1967 to 1969, University of Graz (1977/78 and 1991) and the University of Klagenfurt (in the academic year 1984/85). She is the best Slovene expert on the historical development of the Slovene language, a leading living expert in the field of language diachrony. She taught Consonantism and Morphology at the Faculty of Arts, and in her diachronic school of linguistics, she educated six doctors of science, who today continue her work at the University of Ljubljana, the University of Maribor and at ZRC SAZU. For her seventieth and eightieth birthday, she was paid tribute to her work with two extensive collections of discussions *Between Dialectology and the History of the Slovene Language* (2002) and *The Deep Power of the Word* (2011). Her extensive and in-depth research work is collected in four scientific monographs, comprising 1,924 pages of discussions on historical grammar of the Slovene language: *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika: od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*, 1996; *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*, 1996; *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*, 2003; *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika: od sistema k besedilu*, 2010.